

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA EKONOMICKÁ

Bakalářská práce

Dopady Velké deprese na ekonomiku ČSR ve třicátých letech

**The effects of the Great Depression on the economy of
Czechoslovakia in the 1930s**

Petr Gontkovič

Cheb 2018

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

Fakulta ekonomická

Akademický rok: 2017/2018

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Petr GONTKOVIČ**

Osobní číslo: **K15B0025P**

Studijní program: **B6208 Ekonomika a management**

Studijní obor: **Management obchodních činností**

Název tématu: **Dopady Velké deprese na ekonomiku ČSR ve třicátých letech**

Zadávací katedra: **Katedra marketingu, obchodu a služeb**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

1. Charakterizujte ekonomickou situaci ČSR ve 20. letech.
2. Analyzujte příčiny světové hospodářské krize 1929-1933.
3. Popište průběh krize v ČSR.
4. Charakterizujte způsoby řešení hospodářské krize v ČSR.
5. Zhodnoťte dopady hospodářské krize na ekonomiku ČSR.



Rozsah grafických prací:

Rozsah kvalifikační práce: **40 - 60 stran**

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

- **PRŮCHA, Václav a kol.** *Hospodářské dějiny československa v 19. a 20. století.* Praha: Svoboda, 1974.
- **RÁKOSNÍK, Jakub, NOHA, Jiří.** *Kapitalismus na kolenou: dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929-1934.* Praha: Auditorium, 2012. 20. století. ISBN 978-80-87284-29-2.
- **SOBĚHART, Radek.** *Hospodářské dějiny Československa 1918-1992.* Praha: Setoutbooks.cz, 2013. ISBN 978-80-86277-76-9.
- **LACINA, Vlastislav.** *Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934.* Praha: Academia, 1984.
- **HABERLER, Gottfried.** *Prosperity and depression: a theoretical analysis of cyclical movements.* New Brunswick: Transaction Publishers, 2011. ISBN 978-1-4128-4220-4.

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Čestmír Jarý

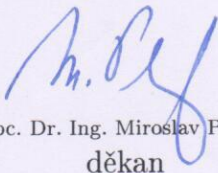
Katedra ekonomie a kvantitativních metod

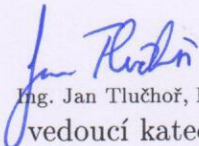
Datum zadání bakalářské práce: **23. října 2017**

Termín odevzdání bakalářské práce: **23. dubna 2018**



L.S.


Doc. Dr. Ing. Miroslav Plevný
děkan


Ing. Jan Tluchoř, Ph.D.
vedoucí katedry

V Chebu dne 23. října 2017

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma

„Dopady Velké deprese na ekonomiku ČSR ve třicátých letech“

Vypracoval samostatně pod odborným dohledem vedoucího bakalářské práce za použití pramenů uvedených v příložené bibliografii.

Cheb dne

.....

podpis autora

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval PhDr. Čestmírovi Jarému za cenné rady, věcné připomínky a ochotu, kterou mi při zpracování bakalářské práce věnoval.

Obsah

Úvod.....	8
1 Základní charakteristika ČSR ve 20. letech	10
1.1 Průmysl	12
1.2 Zemědělství.....	13
1.3 Vývoj československé měny	14
1.4 Cenová hladina.....	16
1.5 Poměry pracujícího obyvatelstva	16
1.6 Nezaměstnanost.....	18
1.7 Zahraničně platební vztahy	19
1.8 HDP.....	21
2 Různé pohledy na příčiny krize	24
2.1 Teorie podspotřeby.....	24
2.1.1 Neracionální rozdělení důchodů ve společnosti	24
2.1.2 Teorie Johna M. Keynesa	25
2.1.3 Teorie racionalizace	26
2.1.4 Teorie přeinvestování	27
2.2 Monetární teorie	28
2.2.1 Teorie dluhové deflace.....	30
2.2.2 Teorie zlaté deflace	30
3 Období Velké deprese	34
3.1 Počátky krize - burzovní krach	34
3.2 ČSR za období krize.....	35
3.2.1 HDP	38
3.2.2 Sociální aspekt krize	40
3.2.3 Cenová hladina	42
3.2.4 Státní hospodaření s financemi	43
3.2.5 Mezinárodní obchod	45
3.2.6 Platební bilance.....	47
4 Způsoby řešení velké deprese v ČSR	49
4.1 Jan Loevenstein a racionalizace	50

4.1.1	Pohled na krizi	50
4.1.2	Kritika deflační teorie	51
4.2	Karel Engliš a deflační teorie (teorie zlaté deflace)	51
4.2.1	Pohled na krizi	51
4.2.2	Názor na racionalizaci	52
4.3	Opatření ČSR v době hospodářské krize	53
4.3.1	Fiskální politika	53
4.3.2	Monetární politika.....	55
5	Zhodnocení dopadů krize na ekonomiku ČSR a vlastní názor.....	58
6	Závěr.....	61
7	Seznam tabulek a obrázků	63
8	Seznam použitých zkratk	64
9	Seznam použité literatury	65
10	Seznam Příloh.....	69
	Příloha A – Vývoj indexu DJIA v letech 1900-1940	70
	Příloha B – Daňová soustava ČSR z pol. 30. let 20. stol	71

Úvod

Velká hospodářská krize 30. let minulého století byla nejdramatičtější a nejhlubší krizí vůbec. Avšak nejednalo se jen a pouze o krizi ekonomickou, jak může přívlastek hospodářská mylně působit, nýbrž o krizi systémovou jak ji popisují autoři knihy *Kapitalismus na kolenou* (Rákosník, Noha 2012). Je proto nutné, myslím si, upozornit na fakt, že krizí nebyla negativně ovlivněna pouze ekonomická stránka tehdejšího kapitalismu, ale také stránka politická či sociální, které mají svůj neodmyslitelný vliv na ekonomiku. Při tvorbě této práce je primární dění na tehdejší ekonomické scéně. Nicméně hodlám taktéž zahrnout jak třeba již zmíněný sociální aspekt krize, který úzce souvisí s makroekonomickým ukazatelem – nezaměstnaností, tak i politický aspekt, který měl kupříkladu vliv na výběr protikrizového opatření.

Mojí motivací pro zvolené téma práce byla samotná Velká deprese a věhlas, kterým oplývá i po více než 80 letech. Zjistit, jak bylo vůbec možné, že po velmi prosperujících 20. letech se svět v následující dekádě ocitl v krizi tak hluboké a zdlouhavé. V krizi, která nejenže zasáhla téměř veškeré státy, kterým přivodila propad hospodářství, zničení vztahů těchto států na mezinárodní úrovni a mnoho dalšího, ale také krizi, která znamenala pro celý svět důležitý milník, představující krizi ve společnosti a politice.

Cílem práce je zjistit jak se Velká deprese projevovala na nově vzniklém a samostatném státě, Československu, a jaké dopady tato krize představovala. Souvisejícím bodem jsou pak krizová opatření přijatá vládou Československa. Jedním z východisek pro tento cíl by pak měla být analýza československé situace jak před krizí, tak během jejího působení ve 30. letech.

Předložená bakalářská práce má přitom následující strukturu. Na prvních stranách charakterizují ekonomickou situaci ČSR před velkou hospodářskou krizí s přihlédnutím na specifické úkoly, které nový stát, vzniklý z Rakousko-Uherské monarchie, musel řešit. Jak se lze dočíst dále v textu, jednalo se zejména o přebudování dopravní infrastruktury, pozemkovou reformu atd.

Ve druhé kapitole jsou popisovány různé pohledy jednotlivých, dnes světoznámých ekonomů na možné příčiny Velké deprese, přičemž toto téma je ještě později v této práci

(konkrétně ve 4. kapitole) uvedeno v souvislosti s československými ekonomy a jejich vizualizací nejhlubší krize všech dob.

Třetí kapitola podává čtenáři věrný obraz o projevech Velké deprese na Československém hospodářství prostřednictvím vybraných ekonomických ukazatelů. Předposlední část práce je pak věnována řešení velké hospodářské krize v Československu, přijatým protiopatřením a nástrojům jak fiskální tak monetární povahy. Závěrečná kapitola poté pojednává o dalších dopadech Velké deprese na Československo.

Pro zpracování této bakalářské práce hodlám využít základních metod jako je např. analýza a komparace odborných textů popisující československou situaci v meziválečném období a teorií zabývajících se hospodářským cyklem a Velkou depresí. Další z metod, která je v práci obsažena, je měření, přičemž tato metoda má v této práci podobu grafů a tabulek, které by měli dopomoci k utváření lepšího pohledu na celou situaci. Na závěr, pro potřeby shrnutí, bude využita metoda syntézy.

1 Základní charakteristika ČSR ve 20. letech

Československá republika (dále jen ČSR), která by se dala charakterizovat, jako jednou z nejvíce postižených ekonomik Velkou depresí se potýkala s ekonomickými ale i jinými problémy již v prvním desetiletí od získání statutu samostatného státu. Prvním, leč ne jediným, problémem byly volby do parlamentu (dříve známého jako Národní shromáždění) ČSR. Historie prvorepublikové politiky není totiž nikterak přesvědčivá o zdravém fungování nejvyšších orgánů. Volby do národního shromáždění v prvním volebním období (od roku 1920) proběhly bez větších problémů. To samé se ale bohužel nedá říci o konci volebního období, které bylo předčasně ukončeno v roce 1925 dekretem prezidenta republiky. Stejný konec potkal politické subjekty i ve druhém volebním období, kdy za neschopnosti politických stran dobrat se kompromisu byl jak senát, tak poslanecká sněmovna v roce 1929 opět rozpuštěny. V témže roce byly vypsány volby do třetího volebního období, jehož političtí zastupitelé, jak budoucí nástin ukázal, měli občany ČSR přenést přes nadcházející krizi. (*Z historie senátu ČSR*)

Ostatně problémy se ve 20. letech neobjevovaly pouze mezi politickými subjekty, ale i mezi politiky a pracujícím lidem, zvláště pak v kontrastu s pozemkovou reformou jak bude uvedeno později. Již ve svém zrodu bylo Československo postaveno před palčivé otázky, které měli rozhodnout o budoucím ubírání státu. Zavedení nové měny a čekání na návrat pracovních sil z armády bylo jen pomyslnou špičkou ledovce všech záležitostí, se kterými se musel nový stát vypořádat. Nedílnou součástí ČSR byly ve 20. letech zásahy vlády do tržního hospodářství. Po první světové válce bylo právě na státu, aby zabezpečil minimální přiděly jak potravinového tak nepotravinového zboží pro své obyvatelstvo. V oblasti zajištění přidělů potravin tedy nově vzniklo Ministerstvo pro zásobování lidu. Stejnou funkci zastávalo při přidělech uhlí Ministerstvo veřejných prací. Ještě před vznikem Národní banky ovládal peněžní prostředky (hotovostního i bezhotovostního charakteru) Bankovní úřad spadající pod Ministerstvo financí, který měl statut centrální autority. (Průcha a kol. 1974, s. 74-75) Z hospodářské perspektivy se jednalo o průmyslově agrární stát. Dominantní podíl průmyslu na hospodářství se objevoval

pouze v Čechách (40 % průmysl 32% zemědělství). Na východním území ČSR bylo stále primárním zemědělství s 61% podílem následované průmyslem s 17 %.¹

Další faktor utvářející Československo měl nostrifikační podobu. Po porážce Rakouska-Uherska byly ČSR postoupeny mj. všechny podniky nacházející se na jejím území. Problém představovalo umístění sídel těchto podniků, kterými byly stále Vídeň a Budapešť. Řešení představoval nostrifikační zákon příkazující převedení sídel společností do ČSR. Případné neuposlechnutí tohoto zákona mohlo vyústit až v zákaz činnosti a tedy konec působení v ČSR. K vidění byly i speciální varianty nostrifikací týkající se železnic na území dnešního Slovenska popř. související s převzetím poboček Vídeňských bank. Prostředky na odkup cenných papírů, díky kterým se měly rakouské banky stát československými, ČSR disponovalo např. i zavděk aktivní obchodní bilanci (viz. Podkapitola 1.7). (Průcha a kol. 1974, s. 76-78)

Neméně významnou se stala ve 20. letech i pozemková reforma, která měla představovat přerozdělení půdy z rukou šlechty do rukou prostých zemědělců. Hlavní roli zaujímal Záborový zákon z roku 1919 odebírající plochu o výměře nad 150 ha (zemědělská půda) nebo 250 ha (celková půda) jejím původním vlastníkům. O rok později vstoupil v platnost zákon Přídělový, který umožňoval koupi těchto pozemků za ceny odpovídající létům 1913–1915. (Průcha a kol. 1974, s. 79-82)

Mezi problémy se kterými se musel nový stát taktéž vypořádat, lze zařadit i dopravu resp. vytvoření nové infrastruktury, která by více odpovídala potřebám vzniklým z nové geografické podoby Československa. Ještě před osamostatněním se od monarchie byl jak v Čechách, tak na Slovensku kladen značný důraz na vytvoření železniční sítě, avšak s polohou hlavních měst Vídně a Budapešti je jasné, že převážná část dopravy byla realizována ve směru sever-jih a výstavba úseků mezi českými zeměmi a Slovenskem byla tedy jen minimální. V prvních letech Československa se tak začalo s investicemi, které měli tuto nevýhodu změnit. Během těchto investic se podařilo vybudovat několik málo významných úseků ve směru východ-západ např. tím způsobem, že se z vedlejších tratí staly hlavní anebo přidáním dalších kolejí u jednokolejových úseků jako Brno-Břeclav či Přerov-Česká Třebová. (Průcha a kol. 1974, s. 113-114)

¹ Údaje pocházejí ze samotných počátků fungování ČSR z roku 1921. PRŮCHA, Václav a kol. Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století. 1974, s. 74

1.1 Průmysl

Výchozí situace pro první republiku i s přihlédnutím na zděděné území a průmyslové objekty byla nesnadná. Po čtyřech letech války se průmyslová produkce dostala pod 60 %² předválečného stavu a nebyla to jediná rána, která v prvních letech postihla československý průmysl. V roce 1921, kdy se úroveň průmyslové produkce vyšplhala na 75 % předválečné hodnoty, došlo v některých odvětvích (např. producenti uhlí, koksu, atd.) k nadprodukcí. Důsledkem čehož se tato odvětví nacházela na začátku krize. Počínaje dalším rokem se krize přelila do všech ostatních průmyslových odvětví a až rok 1923 zaznamenal nejhlubší pokles.³

Pozdější roky byly ve znamení oživení průmyslového sektoru. Odbyt v několika odvětvích se navýšil, stát začal s výstavbou nových elektráren a v neposlední řadě se dostalo také na inovace. Mezi inovacemi preferovanými v ČSR se jednalo zvláště o kapitálově ne příliš náročné formy týkající se organizace práce. (Průcha a kol. 1974, s. 92–95) V roce 1925 se v průmyslu konečně podařilo dosáhnout předválečné úrovně. Bylo to však chvilkové vítězství. Pro ČSR právě nastalo období označované jako mezikrize související s příchodem Německa na světové trhy a ztížení tak podmínek pro tuzemský export. Vzniklý pokles konjunktury ČSR úspěšně řešila přeorientováním na jiné zahraniční ekonomiky a dalšími inovacemi ve výrobě. Po výborné a včasné reakci na německý příchod byla následující léta (1927 – 1928) pro československý průmysl symbolická rozmachem. Vždyť jen v těchto letech se rozrostl objem průmyslové výroby o dalších 25 % oproti roku 1925. (Průcha a kol. 1974, s. 95-96)

Nicméně i přes vzniklé úspěchy a ještě před začátkem Velké deprese se začala rýsovat krize v textilním průmyslu. Ten, jako řada dalších odvětví, byl silně závislý na zahraničním odbytu. Avšak ve 20. letech téměř v celé Evropě posiloval trend protekcionismu, kde svou nelichotivou úlohu v této zahraničně obchodní politice zastávala dovozní cla. Vývoz byl také ztížen nadhodnocenou korunou, která se tak stala po uplatnění deflační politiky prvního ministra financí Aloise Rašína [pozn. Deflační opatření však představovala důležité kroky proti vysoce rostoucí poválečné inflaci, která

² PRŮCHA, Václav a kol. Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století. 1974, s. 75

³ Celorepublikově byl zaznamenán pokles výroby asi o čtvrtinu a pokles velkoobchodních cen o více než 40 % (nutno dodat, že výrazný podíl představovala i deflační opatření realizovaná v téže době v ČSR). PRŮCHA, Václav a kol. Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století. 1974, s. 94

po konci války nabývala hodnot nad 50 %]. Dalším činitelem znesnadňující export se zdála být problematika zlatého standardu. V meziválečném období se více a více mocností navracelo k možnosti krýt svou měnu zlatem, které se za Velké války kvůli lepšímu financování vzdaly. Tuto potřebu pociťovalo taktéž ČSR, která ji realizovala nepřímo prostřednictvím zlaté devizy⁴. Důležitým rozhodnutím zde bylo jaký kurz nově za zlato stanovit. Volba, kterou ČSR upřednostnila, vyvrcholila mírným nadhodnocením koruny, což bylo další ranou pro československé exportéry, zejména pro ty kteří byli existenčně závislí na vývozu. (Rákosník, Noha 2012, s. 53-57)

1.2 Zemědělství

Počátky československého zemědělství nenabývali nepříznivých vyhlídek, jak tomu bylo v průmyslu. Výrobní kapacity obou sektorů sice postihovaly stejně neblahé okolnosti (jako např. nedostatek pracovníků) nicméně situace v zemědělství byla již v průběhu války příznačná vysoce převažující poptávkou nad nabídkou. Vzniklá nerovnováha na trzích se zemědělskými produkty byla natolik ohromující, že i při navyšující se zahraniční konkurenci se ceny za spotřební zboží stále zvyšovaly. I proto příchozí agrární krize ze začátku 20. let neznamenal pro tuzemské zemědělce vydatné potíže. Celkový postih, který krize způsobila, nabýval i příznivých dojmů, a to když došlo ke smrštění poptávky, která tak dorovnávala za celkem bezbolestné cesty (vůči zemědělcům) nabídku. Oproti průmyslu trvalo čekání na překonání předválečné úrovně o něco déle, ale již ve 2. pol. 20. let se ČSR podařilo tuto výši překonat a posléze překročit o dalších 28 %. Ke konci dekády se podíl zahraničních producentů na skladbě spotřebního zboží, i se zvyšující se spotřebou, snížil. Hlavním viníkem se opět stala celoevropská celní válka ve smyslu protekcionismu domácích trhů. (Průcha a kol. 1974, s. 108)

Ekonomickou konjunkturu ČSR začala doprovázet krize v zemědělství, kterou začala země pociťovat již v roce 1928. Spouštěcím mechanismem v tomto sektoru byla první světová válka a to ze tří hlavních důvodů. Prvním důvodem bylo přesměrování pracovní síly z polí na frontu, což mělo nevyhnutelně za následek snížení zemědělské produkce. Již v těchto dobách začala postupně vznikat, a to nejen na území českých zemí a Slovenska, závislost na dovozu zemědělských plodin ze Spojených států amerických

⁴ Československá koruna tak nebyla přímo směnitelná za zlato, ale za měny které za zlato byly vyměnitelné.

a Kanady. Druhý důvod představoval čas potřebný k poválečné obnově hospodářství. Posledním faktorem vzniku zemědělské krize byla masová industrializace zemědělské výroby, ke které docházelo především v neefektivnější formě v Severní Americe. Dovážená produkce zejména z této oblasti byla tedy pro konečného spotřebitele levnější. Situaci tehdy ani neulehčoval odchod Ruska, coby významného exportéra⁵ ze světových trhů což severoamerickým vývozcům umožnilo ještě silnější proniknutí na evropské trhy. Avšak Rusko se pod taktovkou nového režimu ke konci 20. let znovu na tyto trhy vrátilo a Evropa a s ní i ČSR se tak ocitli doslova mezi dvěma významnými hráči ve vývozu zemědělské produkce. (Rákosník, Noha 2012, s. 45 – 47)

1.3 Vývoj československé měny

Po rozpadu Rakouska-Uherska vyvstávala pro ČSR otázka týkající se zavedení vlastní měny. Zpřetrhání vazeb mezi československým oběživem a rakousko-uherským bankovníctvím nemělo posloužit pouze k dovršení samostatnosti ČSR, ale také k neméně důležitému cíli a to stabilizaci měny. Není žádným překvapením, že válečné konflikty představují pro zúčastněné strany vysoké výdaje, což byl případ právě i Rakouska-Uherska, kde zavděk válce docházelo k vysokému znehodnocení Rakousko-Uherské měny. Její množství v oběhu se během pouhých čtyř let války navýšilo víc jak čtrnáctkrát, přičemž Rakousko-Uherská banka pokračovala v navyšování množství oběživa i po válce. (Průcha a kol. 1974, s. 124-125)

V kontrastu s touto měnovou politikou, dá-li se toto chování tak nazvat, se měnová reforma v ČSR zdála být velice nutnou. Představy o realizaci měnové reformy se u mnoha politických představitelů a bankovních subjektů téže doby rozcházely a objevovali se i protichůdné názory. Příkladem může být Živnostenská banka, která usilovala o zhodnocování koruny z čistě sobeckého důvodu a to lepšího postavení při odkupu cenných papírů v mezinárodním měřítku. Naproti tomu se objevovali banky prosazující pravý opak, tedy znehodnocení koruny vycházejících opět ze svých soukromých zájmů. (Průcha a kol. 1974, s. 125)

⁵ Rusko představovalo cca čtvrtinový podíl na světovém vývozu zemědělských produktů. RÁKOSNÍK, Jakub, NOHA, Jiří. Kapitalismus na kolenou. 2012. s. 45-47

V politické sféře byly tyto dvě odlišné cesty reprezentovány zvučnými jmény. Zatímco mezi představitele stabilizace československé koruny na nižší hodnotě patřil např. Karel Engliš, na opačné straně se pro zhodnocení měny vyslovoval Alois Rašín, zastávající tehdy post ministra financí. V roce 1919 byla v ČSR provedena měnová odluka, podle Rašínovy vize, následována deflačními opatřeními, která měla napravit chaos napáchaný nerozumnou měnovou politikou Rakouska-Uherska. Prvním pokusem deflační politiky bylo stáhnutí peněz z oběhu s důsledkem snížení agregátní poptávky. Tento postup se ukázal býti neúčinným jednak z toho důvodu, že se tehdejšími orgány nepodařilo stáhnout z oběhu dostatek oběživa a jednak z toho důvodu, že na pokles agregátní poptávky nemohli výrobci na straně agregátní nabídky nikterak zareagovat kvůli válkou vytvořenému nedostatku surovin a zboží. První roky od zavedení reformy byly tedy na rozdíl od úmyslů A. Rašína inflační povahy. Změnu zaznamenal až konec roku 1921, kdy přišel na řadu druhý pokus a to devizové intervence. Apresiasi koruny byla pak dosažena nákupem domácí měny za devizy pořízené zahraničními půjčkami. (Průcha a kol. 1974, s. 128 – 129) Na realizaci deflační měnové politiky si však ČSR nemohlo vybrat horší čas. Zemědělství a zejména průmysl začala dohánět krize zažehnána válkou, která byla zavržením inflaci o to více intenzivní.

Navíc se nejednalo o jediné negativum, které doprovázelo deflaci. Aby se ČSR vymanila sebevětšímu zpětnému znehodnocení koruny, musel Bankovní úřad (v pozici tehdejší centrální autority) doslova utratit veškeré devizové rezervy, kterými tehdy oplýval. Pokud by tedy v budoucnu ohrožoval československou korunu tlak v podobě devalvace měny, Bankovní úřad by neměl jak zasáhnout. Naštěstí se tomu tak nestalo, a ke stabilizaci koruny došlo na přelomu let 1923 a 1924⁶, čemuž dopomohlo i oživení ekonomiky z poválečné krize. Další kroky, které měli vést ke stabilizaci měny v 2. pol. 20. let, byly podniknuty nově zřízenou Národní bankou. Jedním z těchto kroků byla i příprava na přijetí zlatého standardu, ke kterému na konec došlo na konci roku 1929 formou zlaté devizy. (Průcha a kol. 1974, s. 129-131)

⁶ Koruna byla stabilizována na kurzu 16,3 švýcarského centimu. Před intervencemi v r. 1921 byl kurz pouhých 5,1. Jednalo se tedy o téměř 220% navýšení kurzu. PRŮCHA, Václav a kol. Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století. 1974, s. 129-130

1.4 Cenová hladina

Jak již bylo krajně zmíněno, inflační tlaky postihující na konci války se nedařilo snížit ani v prvních rocích deflační politiky a zaváděním majetkových daní. V roce 1920 došlo téměř ke zdvojnásobení cen v ekonomice. Kýžený efekt snížení cenové hladiny se dostavil až s příchodem krize po roce 1921, jak lze zpozorovat v tabulce č. 2. Mezi léty 1923 až 1924, kdy probíhalo v ČSR oživení ekonomiky, si lze povšimnout i stability cenové hladiny. Index cen výrobců (PPI) dále v roce 1926 zaznamenal mírný pokles, což je dle mého úsudku přisuzováno příchodu Německa na světové trhy a znesnadnění tak pozice tuzemským exportérům. Výstižnější vývoj PPI nabízí tabulka č. 1.

Tab. č. 1 - Vývoj velkoobchodních cen v letech 1922-1928 (1914 = 100)

Rok	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928
Zemědělství	1 205	868	932	931	884	935	928
Průmysl	1 450	1 074	1 046	1 070	1 009	1 005	1 013

Zdroj: Průcha V. a kol., (1974) Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. stol., s. 503

Tab. č. 2 - Vývoj životních nákladů dělnické rodiny (1921 = 100) a PPI (1914=100)

Rok	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928
Životní náklady (index)	94	100	84,7	65,6	68	70,8	70	73,1	73,2
PPI	-	-	1322	967	986	997	944	968	968

Zdroj: Průcha V. a kol., (1974) Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. stol., s. 503-505

1.5 Poměry pracujícího obyvatelstva

Dnes, tak jako snad v každé jiné době, můžeme ve společnosti najít početné skupiny lidí nespokojených se svou životní úrovní a domáhajících se tak stále vyšších práv v zaměstnání. S identickou situací zápolili taktéž prvorepublikoví zaměstnanci, leč sociální poměry, které tehdy panovaly si jen stěží, kdo dokáže v dnešní době představit.

Pracující obyvatelstvo si muselo projít dlouhou a trnitou cestou aby se této vyšší svobody v pracovně právních vztazích dočkalo⁷. O tom jak nesnadnou úlohu pracující lid zastával, svědčí hned několik okolností. První by mohla být povinná pracovní doba. Ta se sice z dob Rakousko-Uherské monarchie snížila z jedenácti na osm hodin denně, nicméně v reálném životě se tento vstřícný krok ukázal být neefektivním. Zprvu tomu bylo proto, že osmihodinové směny se nevztahovali na všechny obory. Dalším důvodem byla pak vysoká ignorace zákonů, ze stran podniků, pojednávajících o práci a zaměstnancích. Zejména drobné podniky, kterých bylo hojně množství tak jak je tomu i dnes, opomíjely tyto zákony. Přesvědčovací výhodou podniků bylo tehdy téměř nulové zastoupení pracujících odbory a potom možnost alespoň nějakého výdělku (z pohledu zaměstnanců). (Průcha a kol. 1974, s. 182-183)

Zákeřnou se také zdála být diferenciací obyvatelstva, která ve spojení s 20. léty minulého století nabývala nám dnes neznámé velikosti. Odlišnosti mezi jednotlivými skupinami obyvatelstva nebyly podněcovány pouze velikostí nominální mzdy, ale řadou dalších, s prací souvisejících, faktorů. Jedním z nich bylo využití volného času v podobě dovolených. Zatímco pracovníci ve státním sektoru měli nárok na dva až pět týdnů dovolené, pro pracovníky v soukromém sektoru nebyl otázka dovolených ve valné většině profesí zákonem ošetřena. V takovýchto případech, problém dovolených resp. jeho řešení, spočívalo na vzájemné domluvě zaměstnance a zaměstnavatele. Celkovým řešením problému mělo být ze strany státu schválení zákona v roce 1925 o placené dovolené v rozmezí pouhých šesti až osmi dnů za rok. Nemalá část podniků však na zákon zareagovala po svém, velmi neetickým způsobem, kdy noví uchazeči o práci byli přijímáni pod podmínkou, že se vzdají placené dovolené. (Průcha a kol. 1974, s. 183)

Druhý, typický, diferenciací faktor se týkal věku zaměstnance. Na jednu stranu starší a tedy kvalifikovanější pracovník měl být za svou práci lépe odměňován a to i nepeněžními benefity. Na druhou stranu nezanedbatelné množství firem si těchto pracovníků, praxí ověřených, nevážilo a jejich pozornost se spíše stáčela na mladší krev. V mnoha závodech byla věková diskriminace vyvolána příchodem racionalizace ve výrobě spolu s novými (většími) požadavky na pracovníka. Průcha např. uvádí Baťovy

⁷ Ukazatelem v tomto ohledu může být stávková hnutí, která mezi lety 1919-1923 postihla přes tři tisíce závodů. PRŮCHA, Václav a kol. Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století. 1974, s. 177

závody, kde se průměrný věk zaměstnance pohyboval pod hranicí 26 let. Dosti oblíbeným trendem byla zvýšená poptávka firem po učních. Ten pro podnik představoval jednak mladého učícího pracovníka a jednak velmi levnou pracovní sílu⁸. Princip dvojího metru se bohužel neuplatňoval pouze ve věkové segmentaci, svou podobu si v tehdejší společnosti bohatě našel i napříč pohlavím. Ženy nejenže měly potíže s prosazením se na prominentních postech, ale i přes zajištění relativně slušné pracovní pozice existoval problém v podobě nižší mzdy za výkon stejné práce. (Průcha a kol. 1974, s. 183-187)

1.6 Nezaměstnanost

Nezaměstnanost v meziválečném Československu je pravděpodobně jedním z ukazatelů, který není možné plně vyčíslit. Existují sice statistická data zachycující tuto veličinu, nicméně statistické orgány při jejich tvorbě nepostupovaly odpovídajícím způsobem. Údaje byly vedeny pouze o osobách aktivně hledající pracovní místo. Statistikové při svých výpočtech tedy nebrali ohled na tu část ekonomicky aktivního obyvatelstva, které bylo dobrovolně nezaměstnané při dané mzdové sazbě. Přestože jsou údaje o nezaměstnanosti nedostatečně spolehlivé, jedná se dost možná o nejlepší zdroj pro vytvoření si představy o počtu nezaměstnaných. Je tedy nutné brát následující informace s rezervou. Nejvyšší výkyv byl zaznamenán, mluvíme-li o předkrizovém období, v roce 1923 (leden), kdy přes ČSR zejména v odvětví průmyslu procházela krize. Odhad počtu nezaměstnaných se vyšplhal až k 441 000⁹ uchazečům o práci. Vzhledem k počtu ekonomicky činných obyvatel, kterých bylo touto dobou v celé ČSR zhruba 6 376 000 lze odvodit přibližnou míru nezaměstnanosti této doby, která činí 6,91 %¹⁰ (vlastní výpočet). Při výpočtu byl použit vzorec (1).

$$u = \frac{U}{U + L} \times 100 \quad (1)$$

kde: u ... míra nezaměstnanosti

⁸ Ve dvacátých letech v mnoha podnicích v ČSR nebylo zvykem platit učňům za vykonanou práci. PRŮCHA, Václav a kol. Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století. 1974, s. 187

⁹ PRŮCHA, Václav a kol. Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století. 1974, s. 181 a 505

¹⁰ Jedná se o velmi hrubý odhad. Jak bylo již řečeno, nezaměstnanost nebyla tehdy měřena vhodným způsobem tak aby měla přesnou vypovídací schopnost. Navíc údaje o počtu ekonomicky aktivních obyvatel jsou známy pouze pro roky 1921 a 1930, proto ani zde není možné dosáhnout maximální přesnosti. Údaje o ekonomicky aktivních obyvatelích: KUČERA, Milan, Populace České republiky 1918-1991. 1994 s. 10-11, SRB, Vladimír. Obyvatelstvo Slovenska 1918-1938, 2002, s. 9

U ... počet nezaměstnaných lidí v dané ekonomice

L ... počet zaměstnaných lidí v dané ekonomice

Cyklická nezaměstnanost z roku 1923 postihla převážně průmysl. Výjimku však nepředstavovalo ani odvětví stavebnictví nebo obchodu. Pokud abstrahujeme od situace, která panovala v lednu 1923 a nahlédneme na dění v počtu zaměstnaných v celém tomto roce vyjde nám o něco příznivější číslo. Průměrně 207 tis. nezaměstnaných. V dalších letech s příchodem oživení ekonomiky klesla i nezaměstnanost a to o více než polovinu (r. 1924) na 96,5 tis. lidí. V následujícím roce tento počet opět klesl na 49,4 tis. Sestupnou tendenci si nezaměstnanost udržela ve všech letech (kromě roku 1926 kdy nás zasáhla mezi krize) až do osudového roku 1929. (Průcha a kol. 1974, s. 179 a 505)

1.7 Zahraněčně platební vztahy

Přístup na světové trhy byl pro Republiku, jakožto exportní stát, klíčovým cílem již v raných počátcích naší samostatnosti. Potřeba uplatnění se jako konkurenceschopný exportující stát se stává viditelnou, přihlédneme-li na teritoriální podmínky a relativně malý vnitřní trh o přibližně 13,6 mil. spotřebitelích¹¹. Jak již bylo krajně zmíněno a na začátku celé kapitoly, závislími na vývozu byli např. výrobci textilu. Nejednalo se však o jediné odvětví. Stejný problém s odbytem na tuzemském trhu měli i výrobci na pohled rozličných oborů. Od producentů hraček a hudebních nástrojů, přes porcelán až po cukrovary¹². (Soběhart a kol. 2013, s. 86)

Bodem zvratu se pro Československé exportéry stal okamžik uzavírání mírových smluv s bývalými (dnes poraženými) Ústředními mocnostmi. Krok tímto směrem znamenal pro ČSR podílení se v mezinárodních komisích, využití vzájemných tarifních sazeb pro přepravu zboží mezi ČSR, Rakouskem a Maďarskem a v její nerekiproční podobě i s Německem. V oboru vodní vnitrozemské dopravy pak tento milník představoval přenechání části loďstva z Německé strany a vymezení části přístavů Hamburk a Štětín pro potřeby ČSR. Kromě již dříve zmíněných vysokých cel tu zde ještě byla jedna bariéra pro československé produkty a to nízká konkurenceschopnost v porovnání s vyšší úrovní

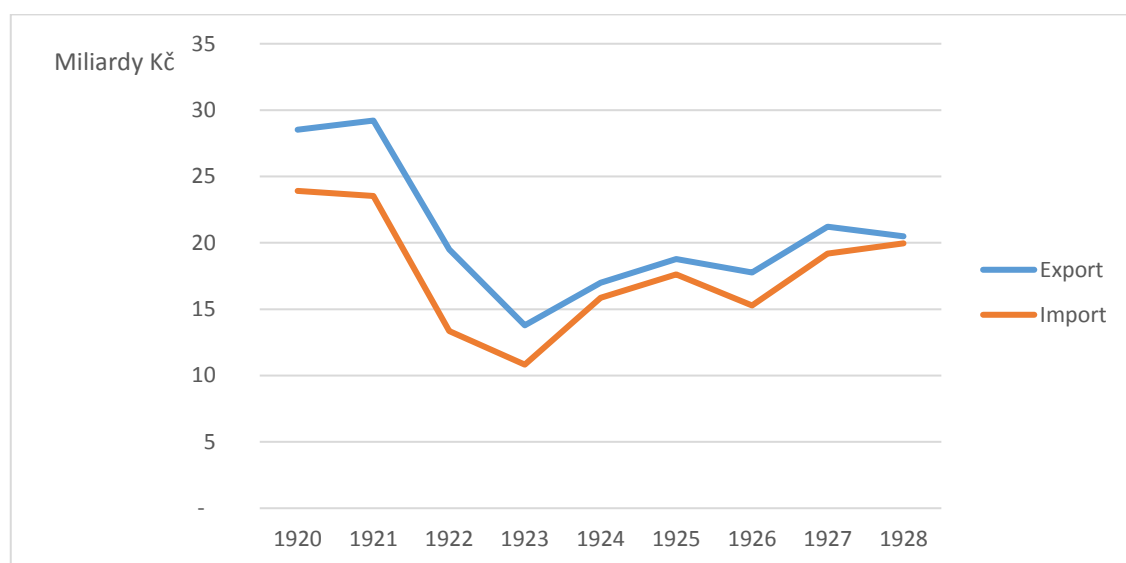
¹¹ Vnitřní trh ČSR představoval pouze cca čtvrtinu velikosti trhu před zánikem Rakousko-Uherské monarchie. SOBĚHART, Radek a kol. Hospodářské dějiny Československa 1918-1992. 2013, s. 82

¹²(Závislost na exportu) cukrovarnictví: 66-75 %, porcelán 80-90 %, oblečení 80-85 %, PRŮCHA, Václav a kol., Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století. 1974, s. 135

nabízeného zboží na trzích západní Evropy. Vzniklou nevýhodou tuzemské firmy kompenzovali nižšími náklady připadající na mzdy, poskytnutím vysoce kvalitního zboží a spolehlivou funkčností výrobků. (Soběhart a kol. 2013, s. 85)

V otázce celních trendů, které měli ve 20. letech jasný cíl, tedy ochraňovat domácí trhy se řada zemí (ČSR nevyjímaje)¹³ muselo vypořádat s valorickými cly v hodnotách okolo 30 %¹⁴ z ceny zboží (jak však 20. a 30. léta ukázala, jednalo se spíše o nízkou sazbu v porovnání s celým meziválečným obdobím). Nicméně i přes výše zmíněné porodní nesnáze rozvoje zahraničních styků se ČSR začala na zahraničních trzích úspěšně prosazovat. Již v roce 1927 nabyla 13. místa v žebříčku nejvíce se podílejících zemí na mezinárodním obchodu. Z evropského kontinentu ČSR obsadila dokonce 7. pozici. Z perspektivy zahraničně-platební se Republika taktéž dařilo dosahovat úctyhodných výsledků. Saldo Obchodní bilance (patrné z obr. č. 1) v předkrizovém období počínaje rokem 1920 bylo vždy přebytkové.

Obr. č. 1 - Zahraniční obchod ČSR v běžných cenách v letech 1920-1928 v mld. Kč



Zdroj: Vlastní zpracování podle: Soběhart R. a kol., (2013) *Hospodářské dějiny Československa 1918-1992*, s. 87

¹³ První republika patřila také k silně protekcionistickým státům. Dovození cla u strojů činila 46 %, u chemických výrobků 43 % a u železa dokonce 53 %. PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století*. 1974, s. 145

¹⁴ SOBĚHART, Radek a kol. *Hospodářské dějiny Československa 1918-1992*. 2013, s. 85-87

Na samém počátku 20. let bylo největším odbytištěm československých výrobků již zmíněné Rakousko s celkovým podílem 35,1 % na veškerém exportu ČSR¹⁵. Ovšem tendence ve vývozu se v průběhu desetiletí značně měnila a podíl Rakouska na exportu od výchozího roku 1920 průběžně klesal až na hodnotu 14,7 % (1928). Jednoho německého souseda ČSR nahradil ve vývozu druhý. Německo představovalo opačnou situaci, z původních 12,08 % (1920), až na menší odchylky, export do této země do roku 1925 narůstal. V dalších letech se celkový podíl Německa na tuzemském exportu pohyboval v rozmezí 26 až 29 %. Posledními státy s nezanedbatelným podílem na vývozu ČSR byla Velká Británie s průměrnou hodnotou 7,61 % (1920-1928) a Maďarsko, které se postupem času z tohoto seznamu vytrácelo¹⁶. (Soběhart a kol. 2013, s. 90)

Nejpodstatnější zemi dovážející svou produkci do ČSR bylo opět Německo začínající v roce 1920 s 23,96% podílem na souhrnné hodnotě importu. V následujících letech Německo svou pozici ještě více upevnilo, když navýšilo svojí dominanci na 43,9 % (1923). Do konce 20. let došlo pouze k nepatrnému poklesu a hodnota importu z této země se pohybovala mezi solidními 36,4 a 38,7 %¹⁷. Dalším představitelem importujících zemí bylo Rakousko se svou konstantní účastí okolo 7 %. Za zmínku stojí také část připadající USA, které dosahovalo na začátku dekády až pětinnového podílu. Nicméně v roce 1928 na USA připadalo "pouhých" 6 %. Ostatní státy obchodující s Československem (myšleno jak export, tak import) měli jednotlivě spoluúcast v jednotkách procent.

1.8 HDP

Posledním a nejpodstatnějším ekonomickým ukazatelem, který dosud nebyl probrán, je hrubý domácí produkt (HDP). Jeho vývoj ve 20. letech v Československu je podrobněji zachycen v tabulce č. 2. Část tabulky věnující se maddisonovým údajům vyjadřuje přítom HDP v mezinárodních dolarech tj. měně, která by svou kupní silou substituovala americký dolar v témže čase. Z hlediska nestability a odlišností v cenových hladinách

¹⁵ O významných zahraničních obchodních partnerech pojednává taktéž Lacina ve své knize Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934. 1984, s. 33.

¹⁶ V roce 1921 znamenal podíl Maďarska 11,23 %, ale o 7 let později tento podíl klesl téměř na polovinu a to na 6,9 %. SOBĚHART, Radek a kol. Hospodářské dějiny Československa 1918-1992, 2013, s. 90

¹⁷ První z číselných údajů odpovídá roku 1927, druhý potom roku následujícímu. SOBĚHART, Radek a kol. Hospodářské dějiny Československa 1918-1992. 2013, s. 91

různých států je tato měna fixována k určitému datu (zde k r. 1990), což poté umožňuje komparaci mezi odlišnými ekonomikami popř. srovnání v čase. Při bližším prozkoumání si jak u Maddisona tak u Pryora můžeme povšimnout ubírání produktu v jednotlivých letech stejným směrem, přičemž v obou případech vývoj HDP jasně kopíruje hospodářský cyklus a ekonomickou situaci panující v ČSR. V tomto ohledu je viditelná poválečná krize, která na začátku 20. let dolehla i na ČSR a zároveň s sebou přinesla i ten nejhlubší pád produktu v této dekádě a to více než 2,5 % oproti předchozímu roku. Pád HDP byl taktéž zaznamenán i období mezikrizy (1926) leč o "pouhých" 0,3 %. Ostatní léta byla ve znamení prosperity s nejvyšším zaznamenaným růstem před právě zmíněnou mezikrizí (cca 12 %).

Tab. č. 3 - Vývoj HDP v Československu v letech 1920-1928

	Pryor ^a		Maddison ^b	
	Index HDP	Index HDP na obyvatele	HDP (v milionech)	HDP na obyvatele
1920	59,4	63,7	25 091	1 933
1921	64,2	68,6	27 117	2 085
1922	62,5	66,1	26 395	2 006
1923	67,7	70,9	28 588	2 151
1924	74,4	77,5	31 558	2 353
1925	83,5	85,5	35 277	2 606
1926	83,2	84,8	35 138	2 575
1927	89,4	90,6	37 775	2 752
1928	97,3	98,3	41 106	2 977

Pozn.: a) Pryorova část (indexy): 1929 = 100, b) Maddisonova část je vyjádřena v mezinárodních dolarech (viz text)

Zdroj: Zpracováno podle: Pryor F. L., Pryor Z. P., Stadnik M., and Staller G. J. (1971). "Czechoslovak Aggregate Production In The Interwar Period". *Review Of Income And Wealth*. Volume 17, Issue 1. 35-59. Dostupné z: <http://works.swarthmore.edu/fac-economics/208>, s. 47-48, Maddison, A. (2010). *Groningen Growth and Development Center. Historical statistics of the world economy*. Cit. 30. 3. 2018, dostupné z: http://www.ggdc.net/maddison/historical_statistics/horizontal-file_02-2010.xls

Na druhé straně uvažuje pryorova skupina z hlediska původu sedm základních oblastí HDP. Těmito oblastmi jsou: zemědělství (do této oblasti spadá taktéž rybolov či lesnictví), průmysl, stavebnictví, doprava a komunikace, obchod, bydlení a v poslední radě finance spojené se službami a administrativou. O poválečný růst HDP se v roce 1920-1921 přitom činila všechna jmenovaná odvětví s výjimkou stavebnictví. Markantní nárůst v těchto letech prodělal sektor zemědělství s více jak 14% nárůstem, a sektor dopravy a komunikací s cca 9% nárůstem. Opačnou situací byla pro československé stavebnictví poválečná krize. Zatímco téměř všechny ostatní oblasti vykazovali v r. 1922 buď stagnaci, nebo pokles produkce, stavební práce dosáhli růstu téměř o 3 %. V nadcházejících třech letech byla ekonomika ČSR na vzestupu a i identické informace se dají též nalézt v pryorově práci. Všechny oblasti až na zemědělství, kde produkce v r. 1925 klesla¹⁸, zaregistrovala přírůstek.

Největší přínos vůči HDP v tomto období (konkrétně 1924) představoval převažující průmysl s necelým 27% a v příštím roce 14,8% zlepšením. V těchto letech se dařilo ale i např. obchodu, který meziročně vzrostl o 18,8 % a dále o 16,1 %. Rok 1926 byl posledním rokem ve dvacátých letech, kdy došlo k výraznějšímu poklesu produkce v oblastech zemědělství (3,1 %), průmyslu (1 %) a obchodu (1,5 %). O důležitosti těchto tří složek na celkové produkci ČSR svědčí i fakt že jejich pokles nebyly s to zbylé čtyři složky HDP vykompenzovat a celková produkce tehdy poklesla o již zmíněných 0,3 %. Zbylé dva roky se ve všech sedmi oblastech dařilo dosahovat kladných výsledků. (Pryor a kol. 1971, s. 36-38)

¹⁸ Pokles v zemědělství byl způsoben poklesem úrody, která tehdy meziročně klesla o 21 %, zatímco produkce hospodářských zvířat vzrostla o 13,6 %. PRYOR, Frederic L. a kol. Czechoslovak Aggregate Production In The Interwar Period. 1971, s. 38

2 Pohledy na příčiny krize

V souvislosti se začátkem Velké deprese existuje nepřehledné množství teorií, snažící se vysvětlit anebo alespoň částečně objasnit příčinu popř. příčiny vzniku. Ačkoli se do myslí, především laické veřejnosti, vryla jako příčina krize z 30. let krach na newyorské burze, realita je jiná. Proto je zde na místě upozornit, že burzovní krach z roku 1929 v žádném případě nebyl příčinou krize, nýbrž jejím začátkem. Ohledně vymezení teorie kladoucí si za cíl nalezení spouštěče Velké deprese lze svět primárně rozdělit na dva tábory. Zatímco klasikové si zakládají ve svých teoriích, že příčina je na straně peněz, druhý tábor spatřuje příčiny na straně statků potažmo výroby. Na následujících stránkách tak hodlám věnovat prostor pro vymezení jednotlivých směrů a jejich teorií, z nichž některé mohli být aplikovatelné pro zjištění odpovědi na otázku příčin Velké deprese.

2.1 Teorie podspotřeby

Teorie podspotřeby patřící mezi nejstarší ekonomické teorie má svůj původ již v 18. století. Jedním z jejích zastánců byl i americký ekonom Thomas R. Malthus. Základním principem teorie je, že nadvýroba není nic nereálného a že tudíž na straně výrobců může docházet k přebytku vyrobeného zboží. Společným jmenovatelem všech takto zaměřených teorií je tedy prostý fakt, který nám říká, že stávající poptávka po daném typu zboží je zřetelně menší než jeho nabídka producenty, a tímto způsobem tak dochází k nedostatečné spotřebě daného statku. Avšak klíčovými faktory, dle kterých nastane podspotřeba je hned několik. Podle některého může tento výkyv na trhu být zapříčiněn industrializací výroby (zefektivněním výrobního postupu), snížením cen kapitálových statků, atd. Byly to právě různé verze teorie podspotřeby, které si za dob Velké deprese získávaly ohlas především mezi prostými a hlavně nezaměstnanými občany díky své jednoduchosti na pochopení. Mezi politickými příznivci této teorie lze najít např. Jana Loevensteina (československý národohospodář) či Emila Lederera, německého ekonoma. (Rákosník, Noha 2012, s. 63-71)

2.1.1 Neracionální rozdělení důchodů ve společnosti

Za nejlépe odůvodněnou příčinu krize (ze strany podspotřeby) považuje neoklasicistní ekonom Haberler tu teorii, kdy je na podspotřebu nahlíženo jako na nadbytečnou tvorbu

úspor. Krize je pak způsobena rozdělením peněžního příjmu domácností ve smyslu vymezení více prostředků ze svého důchodu na úspory na úkor spotřebních výdajů. Přílišné zvýšení podílu úspor u domácností doplněné o úspory firem je pak dle Haberlera rušivým faktorem rovnováhy mezi velikostí produkce a velikostí prodeje.

Jednou z podobných a velice významných verzí této teorie byla úvaha o neracionálním rozdělení důchodů v ekonomice, jejímž zastáncem byl např. anglický ekonom John A. Hobson. Své myšlení zakládal na kritice Sayova zákona trhů, který ve zkratce udává, že si jsou agregátní nabídka a agregátní poptávka rovny. Hobson byl toho názoru, že výše uvedená rovnost byla v realitě porušena. Za příčinu viděl masovou industrializaci výroby, nicméně s tím dodatkem, že poptávka spotřebitelů na tento výrobní boom nemohla efektivně zareagovat z důvodu špatného rozdělení důchodů domácnostem. Špatným rozdělením zde měl Hobson na mysli příliš mnoho peněžních prostředků, kterými disponovala vyšší vrstva společnosti a naopak nedostatek se kterým se potýkali vrstvy střední a nižší. Nedostatečná koupěschopnost na straně poptávky vyústila v nižší odbyt výrobků, než s jakým firmy na straně nabídky počítaly, ty pak nutně byly nuceny snížit ceny a tím i zisk. Celý proces ukončilo snižování výrobních nákladů cestou propouštění zaměstnanců a zvyšování nezaměstnanosti. Ve snaze nápravy Hobson viděl řešení např. v progresivním zdanění, zkrácení pracovní doby či vytvoření dělnických podnikových rad s příslibem účasti na zisku. (Rákosník, Noha 2012, s. 71-72)

2.1.2 Teorie Johna M. Keynese

K teorii podspotřeby se vyjádřil i hlavní představitel intervencionismu J. M. Keynes. S Hobsonem se na možné příčině vzniku krize ve větší míře shodoval. Keynes však na rozdíl od svého klasického protějšku byl opatrnější ohledně rovnováhy mezi úsporami a investicemi¹⁹. Ve svém životním díle *Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz*, které položilo základy novému ekonomickému směru, Keynes mimo jiné popisuje, že jsou v tržní ekonomice podněty rozhodující o velikosti úspor a investic odděleny. Příkladem zde může být investiční činnost, která firem je ovlivněna podnikatelským rozhodováním např. v otázkách predikce budoucího vývoje či realizace investice při dané úrokové míře. Keynes zde dospěl k odlišnému názoru než Hobson při řešení toho samého problému a to

¹⁹ RÁKOSNÍK, Jakub, NOHA, Jiří. Kapitalismus na kolenou. 2012 s. 73

že se ekonomika potýká s nedostatkem investic. Keynesovým receptem na uzdravení ekonomiky by v tomto případě byla doporučení týkající se vládních výdajů na podporu investic s cílem zvýšení agregátní poptávky. (Rákosník, Noha 2012, s. 73-74)

Ohledně nezaměstnanosti se Keynes dostal do křížku s dalším ekonomem Arthurem C. Pigouem. Pigou ostatně jako všichni klasikové zastával názor, že nezaměstnanost je vyvolaná strnulostí mezd²⁰. Na tuto část však Keynes navázal se svým úsudkem, že skutečnou příčinou nezaměstnanosti byla místo strnulosti mezd již počáteční nedostatečná spotřeba, která si vynutila utážení opasků ze stran podniků (úsporám ve výrobě). (Rákosník, Noha 2012, s. 75)

2.1.3 Teorie racionalizace

Nemalou pozornost si vydobyl i George Cole, jeden z předních zastánců teorie racionalizace, která patří mezi ty více vnímané. Myšlenka této teorie se opírá o prostý fakt, že Velkou depresi mohla způsobit kombinace vysoké míry zisku a racionalizace ve výrobě (přičemž racionalizace zažívala ve 20. letech zlaté časy). Tyto faktory posléze navýšily agregátní nabídku se spotřebitelskými statky, zatímco poptávka zůstávala neměnná. Podle Coleových slov celá situace musela při dlouhodobém navyšování investic do výroby (a navyšování tím nabídky, které neodpovídala poptávka) nutně vyústit v přehnanou burzovní spekulaci související se stanovením odpovídajících cen. A právě toto měla být klíčová souhra okolností, která dle Colea stála za krachem newyorské burzy.

I když si Cole svým výkladem příčiny Velké deprese získal ve své době značný obdiv, stal se i on terčem kritiky a sarkastických poznámek z řad ekonomu, kteří jeho tezi nesdíleli. Nepřekvapivě těmito ekonomy byly obzvláště národohospodářští klasikové jako Friedrich von Hayek. (Rákosník, Noha 2012, s. 72)

Se zajímavým názorem se lze setkat i u Josepha A. Schumpetera. Leč tento ekonom není s teorií podspotřeby příliš spojován, jeho teorie vzniku Velké deprese skýtá jisté prvky,

²⁰ Se snížením cen způsobené nedostatečným odbytem (nízkou spotřebou) a s následným zaváděním úspor ve výrobě dochází ke strnulosti mezd. Je tomu tak, protože v minulosti byly uzavřeny pracovní smlouvy na určité období, existenci minimální mzdy či mzdovým tarifům. Díky těmto faktorům dojde k vytvoření nerovnováhy a důsledkem je pak rostoucí nezaměstnanost.

kteřé by se do této skupiny dali zařadit. Schumpeterovu pozornost v tomto ohledu sváděli hospodářské cykly, zejména Kondratěvovy spočívající ve vědecko-technických vynálezech a inovacích. Zvláště inovacím překládal značnou váhu jako tažné síly kapitalismu, navíc coby stoupenec rakouské školy upozorňoval, stejně jako v podmínkách ČSR Karel Engliš, že každá krize je ve svých příčinách, projevech a důsledcích odlišná od jiné. V kontextu s Velkou depresí poukazoval např. na zemědělskou krizi, reparační či burzovní spekulacní horečku. Vypuknutí Velké deprese pak dle jeho mínění bylo následkem kombinací všech tří cyklů²¹, které byly všechny najednou ve fázi recese.

2.1.4 Teorie přeinvestování

Vysoce přijímanou se stala taktéž teorie přeinvestování. Oblastí, již se všechny její modifikace zaobírají, jsou producenti kapitálových statků a jejich nadměrný vývoj. Pilířem na kterém mají tyto teorie položené své základy je potom, na profesionální úrovni, všeobecně přijímaný fakt, že výrobci kapitálových statků jsou mnohem více náchylní vůči hospodářským cyklům, oproti producentům, kteří ubírají svou pozornost na konečného spotřebitele²². Nepřizpůsobivost výrobců pak v tomto ohledu považují teoretikové přeinvestování za závažný problém, který způsobuje přerušení expanze v hospodářském cyklu označován též jako vertikální nerovnováha²³. Opět je zde tedy za významný aspekt, pro příčinu hospodářského cyklu, považován výkyv v investicích.

Avšak mezi jednotlivými zástupci existují nesoulady a protichůdné názory na otázku, které síly zde ještě působí, a mohou tedy vytvořit nerovnováhu, a které již nikoli. Zásadním se v této otázce také zdá být přisuzování váhy monetárním faktorům, které ve spojení s přeinvestováním někteří ekonomové respektují a přisuzují jim nezanedbatelnou váhu a naopak jiní nikoli. A podle tohoto kritéria také Haberler rozdělil všechny teorie zabývající se touto problematikou do tří kategorií. Do první kategorie, často vídané taktéž pod názvem neowickseliánství, spadají ekonomové jako Hayek či Mises. Tito hájí, podle nich nespornou účast monetárních faktorů, a jsou toho názoru, že právě tyto faktory jsou

²¹Kromě Kondratěvových cyklů rozeznává ekonomie ještě cykly Kitchinovi (krátkodobé) - spojené se zásobami, a Juglarovi (střednědobé) související s investicemi do kapitálových statků.

²² Při hospodářské expanzi dosahují firmy s kapitálovým zbožím vyššího vrcholu konjunktury a následně při nastávající recesi upadají do nižšího ekonomického sedla. HABERLER, Gottfried. Prosperity and depression. 1946, s. 29-30

²³ Vertikální nerovnováhu popisuje Haberler následovně: "Pokud se struktura produkce neshoduje s rozhodnutími populace o velikosti spotřeby a úspor, jedná se o vertikální nerovnováhu." HABERLER, Gottfried. Prosperity and depression. 1946, s. 30

primární (ale ne jedinou) příčinou vzniklé nerovnováhy. Jejich teorie, sice zahrnující monetární síly, ale také stojí na závěrech, že hospodářský cyklus není jen a pouze monetární záležitostí. V tomto světle, by bylo možné tuto kategorii charakterizovat jako hybridní vzhledem k postoji autorů, které zaujali při jejím objasňování (smísení jak monetárních tak non-monetárních faktorů)²⁴. Ve druhé kategorii ještě lze spatřit určité ovlivnění teoretiků měnovými faktory, avšak v podstatně menší míře. Pozornost je zde věnována různým inovacím, od objevů a vynálezů až po vytvoření nových odvětví. Ty jsou podle ekonomů jako Hansen či Cassel primárními při nárůstu investic ve fázi konjunktury, následované pozdějším přeinvestováním. Poslední kategorie ekonomů spoléhá při svém vysvětlování příčiny krize čistě na teorii přeinvestování, bez jakýchkoli měnových zásahů. Teorii dávají v souvislost s akceleračním principem vyvinutým kromě jiných i prof. Pigouem. Tento princip funguje na základě odvozené poptávky, kdy změny v produkci spotřebního zboží vytvářejí vyšší změny (výkyvy) v investicích poptávané firmami u producentů kapitálového zboží. (Haberler 1946, s. 32)

2.2 Monetární teorie

Vysvětlení, které by přikládalo jednomyslnou váhu vzniku krizí čistě monetárním faktorům, se nejvíce proslavil R. G. Hawtrey. Za jedinou hybnou sílu mající vliv na vývoj hospodářského cyklu měl tok peněz mezi ekonomickými subjekty, který ve formě spotřebních výdajů svou velikostí ovlivňuje poptávku po jednotlivých statcích a tím tedy i velikost agregátní poptávky a cenovou hladinu. Spotřební výdaje jsou pak limitovány množstvím peněz v ekonomice. Jako ilustrativní příklad, jak by ke krizi mohlo dojít, uvádí Haberler v souvislosti s Hawtreyho pohledem situaci, kdy dojde ke snížení množství oběživa v ekonomice, přičemž se sníží i agregátní poptávka a firmy začínají, s uvědoměním tohoto poklesu (hromaděním jejich zásob na skladech), snižovat svou výrobu (dojde tak desinflaci popř. deflaci). V tomto bodě začínají firmy se snižováním vstupů, nejčastěji tomu je u zaměstnanců, kdy tak dochází k nárůstu nezaměstnanosti a příjmy těchto domácností se opět sníží. Celá situace takto přetrvává, dokud není opět nastolena rovnováha, což by v tomto případě znamenalo monetární zásahy ze strany státu.

²⁴ HABERLER, Gottfried. Prosperity and depression. 1946, s. 31-32

Naopak v silách, s měnou nesouvisející, nevidí Hawtrey, jako zatvrzelý monetarista, pražádný potenciál potřebný k tomu aby krize mohla propuknout. Hawtrey byl názoru, že síly jako přírodní katastrofy, války a jiné mohou způsobit chudobu u části populace, v případě nízké sklizně nebo nadvýroby může dojít k menší krizi v daném odvětví, ale k všeobecné krizi v podobě recese hospodářského cyklu ekonomiky, při působení těchto sil již dojít nemůže. (Haberler 1946, s. 15-16)

Hospodářský cyklus pak podle Hawtreyho funguje následovně. Fáze růstu jde ruku v ruce společně se zvýšením množství peněz na trhu. Jedná se o proces úvěrové expanze, za který je zodpovědný bankovní sektor, který tímto způsobem snižuje bariéry pro poskytnutí půjčky a to třeba i méně bonitním klientům, kterým dříve z řad komerčních bank nemuselo býti, při žádání o úvěr, vyhověno. Nástrojů zde existuje hned několik, ale za nejvýznamnější je považováno snížení diskontní sazby. (Haberler 1946, s. 17-18)

Značnou roli pak zaujímají velkoobchody, skrz které prochází nemalá část veškerého zboží a sebemenší změna v úrokové sazbě se zde stává nezanedbatelnou. S více dostupnými penězi si mohou velkoobchody dovolit rozšířit své zásoby a zvyšovat tak objednávky směřované k výrobcům. Výrobci s nárůstem zakázek zvyšují svou produkci, což se odrazí v jejich potřebě po výrobních faktorech, klesá nezaměstnanost, příjmy domácností se navyšují a s nimi i nakonec agregátní poptávka. S rostoucím produktem však roste i inflace a na radu opět přicházejí banky, aby úvěrovou expanzí ukončily a s ní pak, dle Hawtreyho, i doprovodnou konjunkturu. Na druhou stranu pokud by banky takto neučinily, je z výše uvedeného patrné, že by se ekonomika mohla dostat na vysokou úroveň inflace, kde by se problémy spojené s výší cen rychle stupňovaly. Se snížením objemu peněz (lze se setkat též s pojmem úvěrová kontrakce) dochází k přesně opačným událostem. Celková poptávka klesá, stejně tak ceny, článkům obchodního řetězce se hromadí zásoby a s následným vynuceným poklesem výroby dochází ke snížení důchodů v populaci. (Haberler 1946, s. 19-21). Fáze oživení ekonomiky poté může být provedena monetární politikou státu (např. nákupy cenných papírů centrální autoritou)²⁵.

²⁵ Centrální banka za tento svůj nákup vlastně uvolňuje peněžní zdroje, které se dostávají znovu do oběhu.

2.2.1 Teorie dluhové deflace

Velmi populárním názorem na toto téma ve 30. letech přispěl i celosvětově uznávaný ekonom Irwing Fisher se svým pohledem ohledně hospodářského cyklu, zvláště pak k otázce týkající se transformace recese v depresi. Již vzhledem k pojmenování teorie se začíná odrážet základní myšlenka Fisherovi teorie. Hlavními dvěma činiteli, které zde mají zásadní roli v přerušení ekonomické expanze, jsou deflace a předluženost (předluženost je zde vztažena zvláště na soukromý sektor). Tyto dva faktory pak koexistují ve vzájemném vztahu. Deflace, jak známo, zhodnocuje dluhy a tím tedy zvětšuje finanční břímě zadluženosti. Zadluženost se stává pro dlužníky více a více neúnosnou, což logicky znamená, že se tato nepřízeň musí někde projevit (propouštění zaměstnanců, snižování výrobní činnosti v krajních případech i bankroty). Stejně negativní projevy by zasáhli i domácnosti, kde by zhodnocení dluhů znamenalo snížení spotřebních výdajů a tím i pokles produktu a další snižování cen.

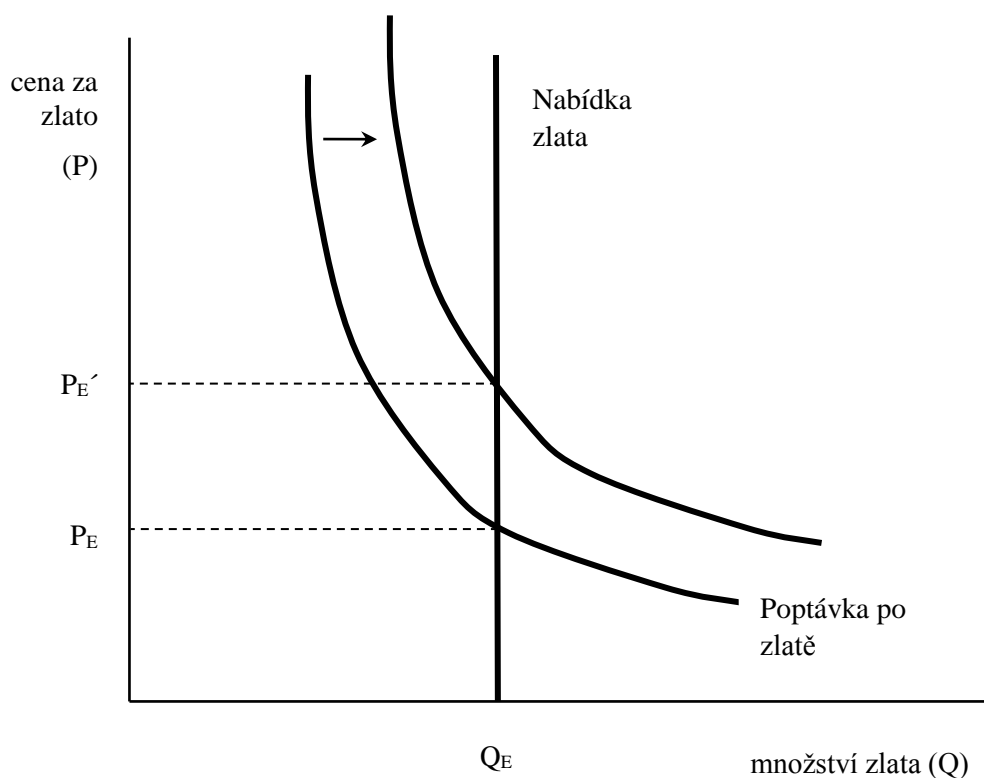
Fischerův postoj k průběhu hospodářského cyklu je tedy vesměs stejný jak ho popisoval již dříve R. G. Hawtrey až na dodatek o zde probrané vysoké zadluženosti, která, pokud se ve společnosti vymyká standardní (únosné) výši, prohlubuje deflaci a sama o sobě by mohla zintenzivnit krizi. Na druhou stranu si Haberler dokázal postřehnout u Fisherovy teorie jisté podobnosti či provázanosti s teorií přeinvestování, kde právě vznikající dluhy jsou během konjunktury tvořené za účelem investic a právě zde vidí Haberler mnohem spíše příčinu vzniku krize. (Haberler 1946, s. 113-115)

2.2.2 Teorie zlaté deflace

Výčet z předchozích teorií (i když se nejednalo o všechny) měl jasně poukázat na fakt, z kolika možných příčin vzniku krize měli tehdejší ekonomové na výběr. Aby národohospodáři neměli své rozhodování, až tak jednoduché mohli navíc uvažovat o multi-kauzálních příčinách Velké deprese. Přitom na správné definici příčiny závisí výběr vhodného protikrizového nástroje, který rozhodne o případném uzdravení či neuzdravení daně ekonomiky z krize. A proto se teď dostáváme, zdá se, k nejslibnějšímu vysvětlení vypuknutí Velké deprese z 30. let, které si našlo své místo nakonec i v Československu. Teorie nese název zlatá deflace a už jen z tohoto názvu lze soudit, že se bude jednat o monetární teorii. Jejím zastáncem byl např. G. Cassel, potažmo v podmínkách ČSR Karel Engliš, český ekonom, který vykonával i post ministra financí.

Engliš samotný přisuzoval zásluhy na Velké depresi především špatně provedené monetární politice (myšleno jako nevhodném přesouvání měnového zlata sloužící ke krytí měn mezi jednotlivými státy bez příslušného protiopatření) jak lze i nakonec vyčíst z jeho prohlášení: „Nutno soudit, že hlavní příčinou zhroucení cen a krise z toho plynoucí jsou změny na straně zlata, totiž na straně měnové světové administrace”.²⁶ Vyhranil se takto proti racionalizační teorii, ke které se tehdejší profesní společnost tak houževnatě upínala. Ohledně té měl totiž zcela odlišný názor, jak plyne z jeho dalšího prohlášení: „Racionalisace konečně může plodit krizi sociální, protože se uspořila práce, nikoli krizi výrobní, ježto podnik je pak s to bez poruchy rentability prodávat laciněji.”²⁷ K vysvětlení, jak mohlo zlato spustit celosvětovou krizi, nám dopomůže následující obrázek.

Obr. č. 2 – Světová nabídka a poptávka po zlatě



Zdroj: Irwin D. A., (2012). The French Gold Sink and the Great Deflation of 1929-32, s. 7, vlastní úprava (překlad)

²⁶ ENGLIŠ, Karel. Světová a naše hospodářská krize. 1934, s. 8

²⁷ tamtéž, s. 26

Jak lze zpozorovat nabídka měnového zlata je dokonale neelastická. Je tomu tak z toho důvodu, že se pohybujeme v krátkém období. Zvýšená poptávka po zlatě by tedy měla pouze jediný následek, růst ceny zlata. Ve druhé polovině 20. let k takovému nárůstu poptávky skutečně došlo, když se více a více států navracelo ke zlatému standardu. Zásadním však byla participace Francie a Spojených států amerických na celkovém dění resp. jejich realizace monetární politiky. Spojené státy již po celá 20. léta byly majoritním držitelem zlatých rezerv. Na začátku roku 1928 začal ke všemu FED (federální rezervní systém - centrální autorita USA) stísňovat svou monetární politiku s cílem stabilizovat své rezervy, přičemž se přestalo i půjčovat zahraničním státům, které byly touto dobou značně zadlužené, ať se již jednalo o válečné reparace nebo zadlužení plynoucí z pomoci státům během války (zásoby, potraviny aj.). Francie, na druhé straně, začala velmi výrazně s teaurací zlata ihned po přijetí zlatého standardu a stabilizaci franku²⁸.

Ke všemu zde neexistovala žádná právně závazná pravidla, jako tomu bylo za doby klasického zlatého standardu na přelomu 19. a 20. století, která by nutila státy navyšující své zlaté rezervy k protiopatření, které by zabránilo deflačním tlakům ve státech, kde dochází ke snižování podílu měnového zlata²⁹. Pokud by Francie a USA jednali podle starých pravidel a uchýlili se k monetární expanzi (zvýšení měnové nabídky) během vysávání měnového zlata z trhu, došlo by dle slov Douglase A. Irwina (2012) k vybalancování měnové kontrakce, která dopadla na ostatní členy zlatého standardu. Kdyby se oba státy zachovaly eticky, nejspíš by se dnes nemuselo mluvit o Velké depresi. Kroky jak Francie, tak USA vyústily ve zhodnocení zlata, které vyvolalo, díky fixním kurzům národních měn vůči zlatu³⁰, již zmíněné deflační tlaky. Tento důsledek lze také zjednodušeně popsat následujícím příkladem:

Dejme tomu že máme statek "A" jehož cena by byla 100 korun (jeho hodnota ve zlatě by v podmínkách ČSR tedy byla 4,458 mg zlata). Pokud by se zlato zhodnotilo např. dvakrát, znamenalo by to, že stejný obnos zlata (oněch 4,458 mg) dostaneme pouze v případě, pokud za něj nabídneme dva statky "A". Neboli naopak za jeden statek "A" bychom

²⁸ V letech 1927 a 1928 stouply celkové rezervy zlata ve světě o 5 %, z toho 3 % připadlo na Francii. IRWIN, Douglas A. *The French Gold Sink and the Great Deflation 1929-32*. 2012, s. 14

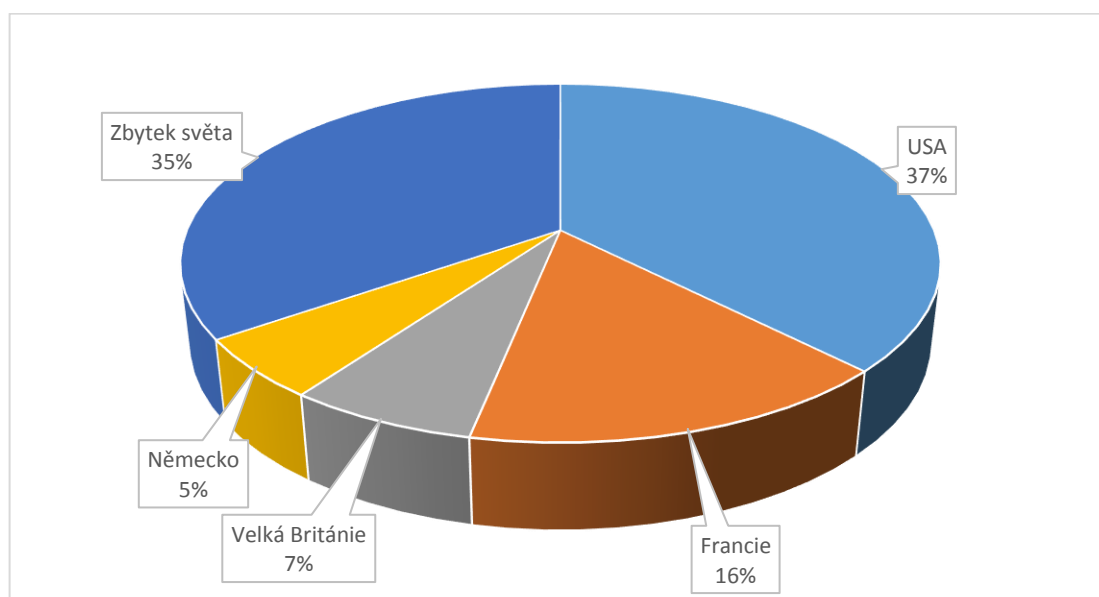
²⁹ Více o těchto opatřeních nebo zlatem standardu z meziválečné doby např.: IRWIN, Douglas A. *The French Gold Sink and the Great Deflation*, *Cato Papers on Public Policy* 2

³⁰ Např. kurz československé koruny resp. Obsah zlata v koruně byl před devalvací 44,58 mg zlata. Zdroj: www.historiecnb.cz v sekci kurzový vývoj a zlatá měna

dostali pouze polovinu zlata (2,229 mg). Protože je ale měna fixována ke zlatu znamená to, že se snížila i cena statku “A” v této měně. Jelikož tento efekt nepostihl pouze jeden výrobek, ale všechny, lze tedy konstatovat, že došlo k všeobecnému poklesu cenové hladiny a tudíž k deflaci.

Za předpokladu, že se opravdu jedná o správnou interpretaci příčiny Velké deprese, byla situace, ve které se ocitlo Československo žalostná. Tentýž rok co vypukla Velká deprese ve světě, přijalo ČSR zlatý standard, ke kterému se chystalo již od Rašínovy reformy.

Obr. č. 3 - Rozdělení rezerv měnového zlata ve světě v r. 1929



Zdroj: Vlastní zpracování podle: Statistická ročenka republiky Československé 1937, s. 326-327

3 Období Velké deprese

3.1 Počátky krize - burzovní krach

Burzovní krach z října 1929 nebyl příčinou Velké deprese, jak si mnozí lidé mylně představují, nýbrž již plnohodnotným následkem. Kořeny tohoto rozsáhlého pádu cen akcií sahají až do raných poválečných let, kdy se o burzovní nákupy spekulativních cenných papírů začal zajímat, na tuto dobu v dosti široké míře, prostý lid. Teprve však na sklonku 20. let by se tento “nově” objevený trend dal označit za jakousi zlatou horečku této doby. Objem zájmu začal nabývat takových rozměrů, že ceny resp. kurzy jednotlivých příchozích, nově obchodovatelných společností stoupali raketově vzhůru a v celém privátním sektoru bylo jen málo podniků, kterých se tato tendence netýkala. V průběhu celého desetiletí se staly obchody na burze natolik ziskovými, navíc s jen minimálním vnímáním případného rizika, že si jednotliví akcionáři začali brát úvěry pouze pro tyto účely.

Spekulativní bublina založená na nadhodnocených akcích tak získávala více a více na velikosti. O strmém vzestupu hodnot, především ve druhé polovině 20. let, svědčí i jeden z nejvýznamnějších a nejstarších ukazatelů vůbec, a to Dow Jonesův index - DJIA (viz. Příloha A). Ten je sestaven na základě určitého množství firem, s jejichž akciemi je na burze nejvíce obchodováno. Jenom v posledních třech letech před krachem se jeho hodnota téměř ztrojnásobila. V ekonomické obci se navíc tou dobou objevovalo pouze pramálo varování a nelichotivých vizí, které by nasvědčovali možný pád akcií. I vysoce uznávaný ekonom Irwing Fisher viděl budoucnost akciového trhu ještě pár týdnů před krachem velmi pozitivně.

Jednotlivé události, které říjnového měsíce ve Spojených státech panovali, byly následujícího rázu. Velmi malý avšak patrný pokles akcií trh zaznamenal již první říjnové týdny. Ve druhé polovině měsíce již celý týden, od pondělí 21. Října, burzou otřásaly četné prodeje akcií. Významný pád nastal ve čtvrtek 24. Října, kdy kurzová ztráta během pouhého jednoho dopoledne dosáhla neuvěřitelných 11,25 mld. dolarů. Pouze během čtvrtka se index propadl o 12,6 %. Pokud bychom tuto hodnotu převedli dle vzorce (2),

dostaneme, že by současná ekvivalentní hodnota byla téměř 160 mld.³¹ dolarů a to pouze za tento den.³²

$$K_t = \frac{CPI_t}{CPI_x} \times K_0 \quad (2)$$

kde: K_t ... současná hodnota (se zohledněnou inflací)

CPI_t ... hodnota indexu spotřebitelských cen v čase pro který se počítá K_t

CPI_x ... hodnota indexu spotřebitelských cen v čase ve kterém se nachází K_0

K_0 ... minulá hodnota

Propojení světových trhů bylo již tehdy na tak vysoké úrovni, že trvalo pouhý den a propad se dostavil též v Evropě. I přes poklidný zbytek týdne to však pro americké hospodářství nebyl zdaleka konec. V následujícím týdnu čekala investory další špatná zpráva v podobě opětovného hroucení kurzů před očima. Během necelého měsíce Dow Jonesův index zaznamenal, ze svého maxima okolo 380 bodů, propad o 52,1 % na 198,69 bodů. Po fázi recese, velké hospodářské krize, v polovině roku 1932 činila celková ztráta Dow Jonesova indexu dokonce 89 %. Během tří let se tak dostal na hodnotu, okolo které se naposledy pohyboval v roce 1904. (viz. Příloha A)

3.2 ČSR za období krize

Pro Československo, dle mnohých expertů, začali krušné časy ještě před Velkou depresí. Ostatně dle Setínského bylo jedním z hlavních faktorů průběhu a hloubky krize u nás zbídačení pramenící z minulých let. Ukazatelem, na kterém stavěl tento názor, bylo špatné postavení Československa ohledně výše reálných mezd, zejména když v roce 1928 neexistovalo moc rozvinutých států, které by byly v tomto ohledu pod úrovní ČSR³³.

³¹ Vlastní výpočet, zdroj hodnot podle, kterých se k této částce dospělo lze nalézt na stránce: www.bls.gov/cpi/tables/detailed-reports/home.htm (tabulka 24, s. 72-74)

³² Zdrojem pro podkapitulu 3.1 byl článek na webové stránce Penize.cz, dostupné z: <https://www.penize.cz/15898-krach-na-newyorske-burze-v-roce-1929>

³³ SETÍNSKÝ, Jiří. Teorie krizí v Československu. 1964, s. 111

Touto dobou (1928) se navíc začala projevovat krize v zemědělství (viz kapitola 1), která měla svůj význam i pro dění v bezprostředně nadcházejících letech. Příčinou vzniku krize v zemědělství byla nadvýroba na základě zhoršeného odbytu spotřebních statků, která vyústila k poklesu tržních cen těchto produktů a mezd zemědělských pracovníků. Opravdový zmatek ale nastal až s příchodem Velké deprese. Ta s sebou přinesla vedle jiného také uzavírání se jednotlivých ekonomik do sebe, a tím pokud ne překažení tak alespoň výrazné ztížení mezinárodní směny. Toto protekcionistické a v některých případech snad až autarkní chování museli samozřejmě nejvíce pocítit ekonomiky orientující se především na export. A právě mezi takové ekonomiky spadalo, především odbytem lehkých průmyslových produktů, i ČSR. Závislost na vývozu tak byla dalším významným faktorem, který ovlivňoval průběh krize u nás. (Setínský 1964, s. 112)

Krize v zemědělství se až zvráceným způsobem přičinila na krizi průmyslové a naopak, jak bude vysvětleno dále. Odbyt zboží z průmyslového sektoru nejprve zbrzdila ztráta možnosti udat jej v zahraničí, z čehož plynuly sklady plné zboží, o které nebyl zájem a nutnost snižování výrobních nákladů (většinou formou snižováním mezd), aby se průmyslové podniky na zahraničních trzích staly alespoň částečně konkurenceschopnými. Nižší mzdy musejí logicky představovat sníženou kupní sílu domácností, přičemž k tomuto snížení došlo jak na straně dělníků v průmyslu tak (již v předešlých měsících) na straně zemědělců. Krize v zemědělství (resp. snížení mezd pracovníkům v zemědělství) učinilo tlak na producenty z řad průmyslu, protože zemědělci za svůj důchod mohli poptávat na domácím trhu méně statků (včetně těch průmyslových). Po snížení důchodů i průmyslovému dělnictvu pak došlo ke stejnému účinku i opačně (obyvatelstvo pracující v průmyslu mělo menší kupní sílu pro nákup jakýchkoli statků - tedy i těch zemědělských). Tímto způsobem se negativně ovlivňovali dva hlavní sektory Československa na začátku Velké deprese a rázem se tak začala prohlubovat i krize uvnitř ekonomiky. Odbyt produktů v zahraničí byl výrazně utlumen zavedením Velké deprese, v tuzemsku pak díky již v plném proudu probíhající krizi v zemědělství. I když tedy zemědělství netvořilo převahu v československém hospodářství, mělo i tak značný vliv na utváření krize a bylo tedy dalším rozhodujícím faktorem³⁴. (Průcha a kol. 1974, s. 96-110)

³⁴ SETÍNSKÝ, Jiří, Teorie krizí v Československu. 1964, s. 112

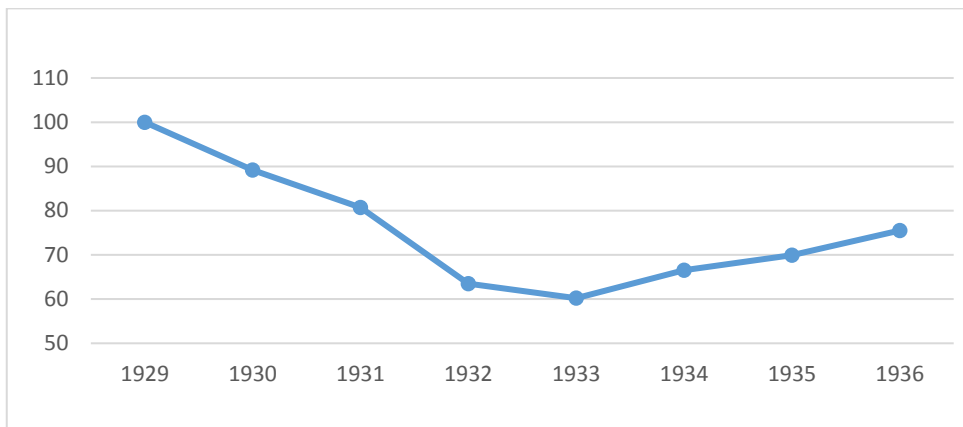
Ještě v prvopočátcích hospodářské krize v r. 1929 zaznamenaly snad všechny státy růst průmyslové výroby (vč. ČSR) což není, až tak překvapivé přihlídnou-li k faktu že krize s ohledem na její začátek neměla příliš času napáchat výraznější škody již v tomto roce. Hodnoty z dalších let, nicméně, tak úsměvné již nejsou. Rokem 1930 začínají být viditelné první poklesy indexu průmyslové výroby (v ČSR o téměř 11 % oproti předchozímu roku), výjimku představuje Francie³⁵ a izolovaný sovětský svaz, kteří zaznamenali růst. Nejhorším byl pro světovou ekonomiku rok 1932, zde se průmyslová výroba smrštila o 28 % a poté již mírně sílila. Tento rok byl pro československý průmysl taktéž nešťastný, dostavil se tehdy největší pokles a to o více než 21 % oproti předešlému roku. V Československu si lidé na svou depresi museli počkat až do roku 1933, kdy se během dlouhých čtyř let výroba postupně zhroutila o téměř 40 %³⁶.

Jen málokterý stát pocítil takový propad ve výrobě, jaký zažilo za velké deprese ČSR³⁷. Výjimkou, která se za krize stala pilířem propagandy Komunistické strany československé, bylo Rusko, jehož výrobní průmysl nejenže nezaznamenal za toto období žádný pokles, ale jeho výroba byla vůči roku 1929 více než dvojnásobná. (Rákosník, Noha 2012, s. 134) Věrohodný obraz vývoje průmyslové výroby v ČSR nabízí následující graf č. 3.

³⁵ Avšak i francouzský průmysl se po tomto roce dostává do problémů. RÁKOSNÍK, Jakub, NOHA, Jiří. Kapitalismus na kolenou. 2012, s. 134

³⁶ PRŮCHA, Václav a kol. Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století. 1974, s. 96

³⁷ Relativně stejně na tom byla Belgie či Německo. Hůře na tom bylo snad už jenom Polsko. Nicméně je tu i jiný úhel pohledu, který svědčí o bídné situaci Československa v tomto kontextu. Jak autor uvádí, všechny středoevropské země se do roku 1938 plně z tohoto propadu zotavily a překonali svou předkrizovou úroveň, kromě Československa. RÁKOSNÍK, Jakub, NOHA, Jiří. Kapitalismus na kolenou. 2012, s. 135

Obr. č. 4 - Vývoj průmyslové výroby v ČSR v letech 1929-1936 (1929 = 100)

Zdroj: Vlastní zpracování podle: Statistické ročenka republiky Československé 1937, s. 72

Specifickým prvkem byla pro Československo také monopolizace trhů formou zaváděním kartelů popř. jejich vyšších forem syndikátů. Ta byla za krize prováděna vynucením, kdy se všechny podniky orientující se v daném oboru museli sjednotit pod záštitou kartelu s povinností podřídit se dominujícím podnikům v tomto oboru. Avšak existence monopolů v historii ČSR, byť ne v režii státu, se dá zpozorovat již ve 20. letech. Vláda přišla se zavedením kartelizace (patrně se nechala inspirovat americkým programem New Deal³⁸, který na problematiku tehdejší krize pohlíží stejně) s cílem snížení konkurence mezi podniky v těchto odvětvích přičemž byla všem podnikům stanovena výroba, kterou nesmějí překročit. Tímto krokem se měla na trhu vyrovnat nabídka poptávce. Obdobná situace panovala jak v sektoru zemědělském (např. výroba potravin) tak v sektoru průmyslovém (lehký průmysl). Výjimku v tomto ohledu však nepředstavoval ani sektor bankovní, kde se má vzato že právě kartelový systém (vedle sanace, snižování úrokových sazeb apod.) výrazně bankám dopomohl v přečkání nejhoršího, úvěrové krize. Ovšem ani s těmito nástroji se československé bankovní soustavě příliš neulevilo. (Průcha a kol. 1974, s. 96 až 121)

3.2.1 HDP

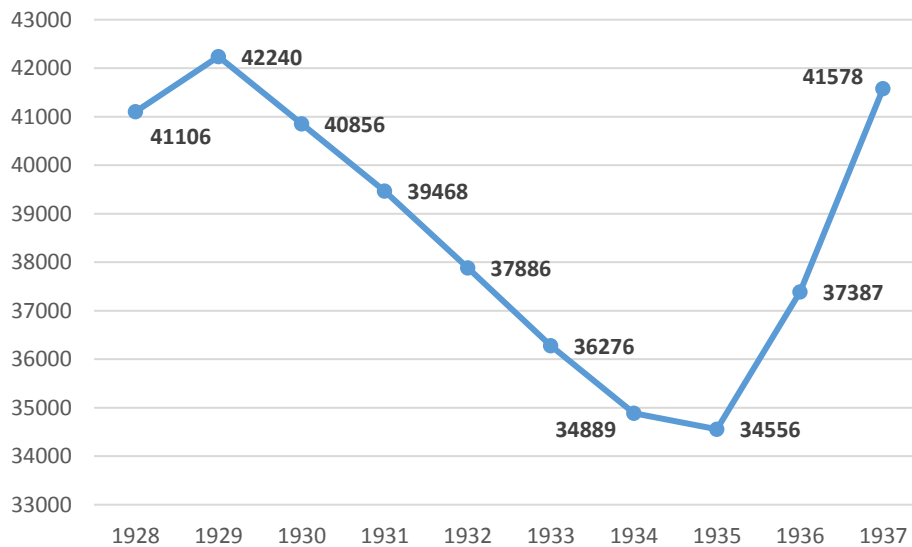
Od burzovního krachu pohltila ekonomiky se zlatým standardem, od Austrálie až po Spojené státy, krize, která byla tolik symbolická svou hloubkou a vleklostí. Ve státech,

³⁸ Více o tomto programu např. v knize Kapitalismus na kolenou. 2012, s. 227

kteřé přijaly zlatý standard, byl k vidění deflační tlak tlačící ceny výrobků dolů. Ve státech, které si svou měnu ještě nestačily „pojistit“ zlatem se objevila krize kvůli fiskálním politikám (celní bariéry) států se zlatým standardem, kde působila deflace. Zavedením bariér v mezinárodní směně se krutým způsobem podepsalo na odbytu nezanedbatelného množství podniků, což výrazným způsobem negativně ovlivnilo i celkovou produkci všech kapitalistických států. Po výborných 20. letech, která se pro mnohé ekonomiky stala symbolem prosperity, se tu rázem objevila léta třicátá, představující dokonalý protipól.

Téměř všude napříč kontinenty se ekonomiky dostávali do recesí, což platí dvojnásob pro ČSR, kde byla situace ze všech ohledů resp. ekonomických ukazatelů tristní. Nejinak je tomu i v případě Hrubého domácího produktu, kde se příznačná hloubka a především zdoluhavost projevují. Za celé své trvání si krize na tuzemském HDP vybrala vysokou daň, když produkt klesl v první polovině 30. let o více než 18 %. Propady se v československé produkci dostavovaly v konstantní podobě ve velikosti okolo 4 až 5 % (vzhledem k předkrizovému maximu) a to až do roku 1934. Zatímco v tuzemsku v roce 1933 HDP stále nepřestávalo klesat, velká část zemí již touto dobou depresi překlenula a dostala se do fáze oživení. Německo, Belgie, Maďarsko ale třeba i Austrálie se již začali navracet k předkrizové produkci. Dokonce i Polsku či USA, které patřili mezi více postižené ekonomiky, se podařilo s příchodem roku 1934 dostat v oblasti HDP kladných změn, kdežto HDP v Československu vykazovalo i v následujícím roce mírný pokles. Mezitím co se československý produkt dostal na své dno, a přestal tedy ještě více klesat, se v některých zemích podařilo dosáhnout a překonat předkrizovou úroveň HDP (např. Maďarsko, Německo). Takový cíl byl ale pro Československo natolik ambiciózní, že se ho nepodařilo naplnit ani do příchodu mnichovské dohody.

Obr. č. 5 - Vývoj HDP v ČSR v letech 1928-1937 v mil. mezinárodních dolarů



Zdroj: Vlastní zpracování podle: Maddison, A. (2010). *Groningen Growth and Development Center. Historical statistics of the world economy*. Cit. 30. 3. 2018, dostupné z: http://www.ggdc.net/maddison/historical_statistics/horizontal-file_02-2010.xls

3.2.2 Sociální aspekt krize

Velká deprese zanechala svoji stopu vedle zpustošené soustavy všech ekonomických ukazatelů také na sociální úrovni, přičemž tímto není míněna pouze stránka nezaměstnanosti, jakožto i celkový vývoj životní úrovně potažmo blahobytu obyvatelstva. Avšak nezaměstnanost představující stěžejní roli nelze v žádném případě opomenout. Již v první kapitole, kde jsme se dostali s tímto ukazatelem prvně do kontaktu, bylo řečeno, jak si tehdejší statistické orgány nezaměstnanost definovali, a proto je zde nutná jistá dávka nadhledu. (Rákosník & Noha 2012, s. 139) dokonce dodávají, že za první republiky nebylo výjimkou vyškrtnout ze seznamu nezaměstnaných např. zkrachovalé živnostníky či zemědělce. Sám bych tedy považoval, tehdy publikovanou, nezaměstnanost jako dolní hranici, která jistojistě byla ve skutečnosti minimálně o pár jednotek procent překročena.

Ohledně úhrnu zaměstnaných osob, klesl průběžně jejich počet, od začátku krize až do hořkého dna vlečící deprese v roce 1934, celkově o 22 %³⁹. Největším milníkem v počtu

³⁹V tomto směru dle autora bylo tehdejší Československo jednou z nejvíce postižených ekonomik. PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století*. 1974, s. 179-180

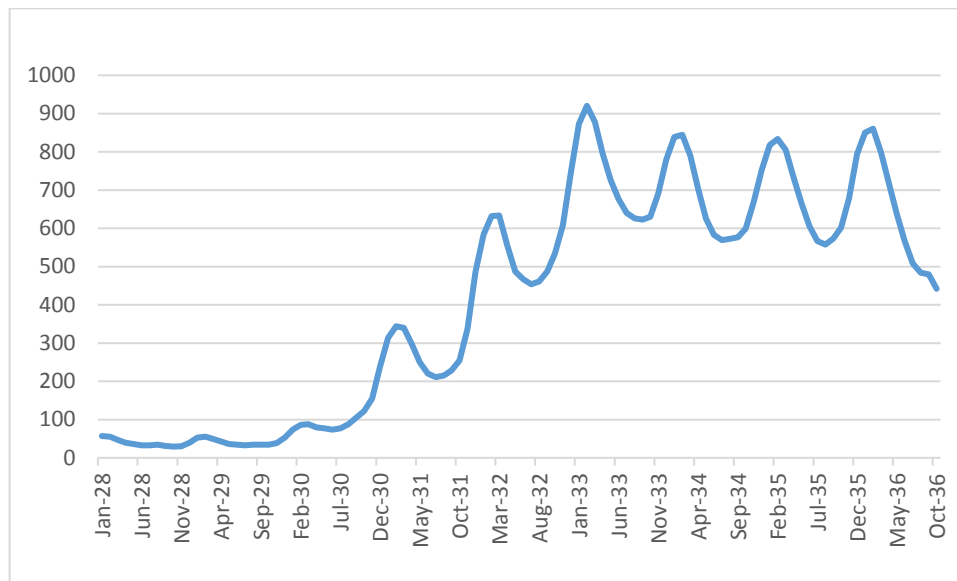
neumístěných uchazečů o práci se stal začátek roku 1933, konkrétně tomu bylo v únoru, kdy se tato čísla vyšplhala až k 920 tis. nezaměstnaných osob, jak nás o tom nakonec přesvědčuje i následující graf. Z tohoto grafu je taktéž zřejmý cyklický průběh provázející nezaměstnanost, který sice není žádným závrtným jevem, ovšem disparita mezi letním obdobím a zimními měsíci (kdy závrtně nezaměstnaných přibývalo), nabývala enormních rozdílů.

Průcha (1974, s. 180-181) zde přitom aplikuje princip multiplikátoru, když tvrdí, že v důsledku nezaměstnanosti dopadla bída na 3 až 4 mil. Čechoslováků. Je tomu tak ze dvou důvodů. Jednak zde sehrála roli neúplnost statistik, jednak závazky nezaměstnaných vůči svým rodinám, které museli živit. Nezaměstnanost byla dle statistik fenoménem především průmyslovým, a to obzvláště v odvětvích jako textilní průmysl, obchod a doprava, stavebnictví, hornictví a další⁴⁰. Mezisektorové srovnání nabízí taktéž ucelený pohled na nesnáze československého průmyslu. Mezitím co za první čtyři roky deprese vzrostl v zemědělství index neumístěných uchazečů z jednoho bodu na 17,1 bodu, v průmyslu a byla situace mnohem zoufalejší. Příkladem může být sklářský průmysl, kde ve stejném časovém horizontu stoupl index z toho samého základu na 72,9 bodu⁴¹.

Význačně se v této době projevovali i další nechvályhodné sociální aspekty hospodářské krize, o nichž hovoří i Průcha. Jedná se především o významný nárůst kriminality anebo sebevražd. Těch za léta krize nabylo o 80 % oproti dvacátým letům. Nelibým se zdál i počet uvalených exekucí, ten za celé období recese dosahoval šesti miliónů. Autor zde upozorňuje na fakt, že po vztažení na obyvatelstvo ČSR si tak v průměru prošla exekucí každá rodina. (Průcha a kol. 1974, s. 178)

⁴⁰ Zatímco v roce 1929 byl měsíční průměr nezaměstnaných nádeníků necelé čtyři tisíce, v roce 1933 byl tento průměr téměř třiačtyřicetkrát navýšen (na 163 778 dělníků). Statistická ročenka republiky československé 1937, s. 209

⁴¹ Statistická ročenka republiky československé 1937, s. 209

Obr. č. 6 - Neumístění uchazeči o práci v ČSR v letech 1928-1936 v tis.

Zdroj: Vlastní zpracování podle: Statistické ročenky republiky československé 1937, s. 207

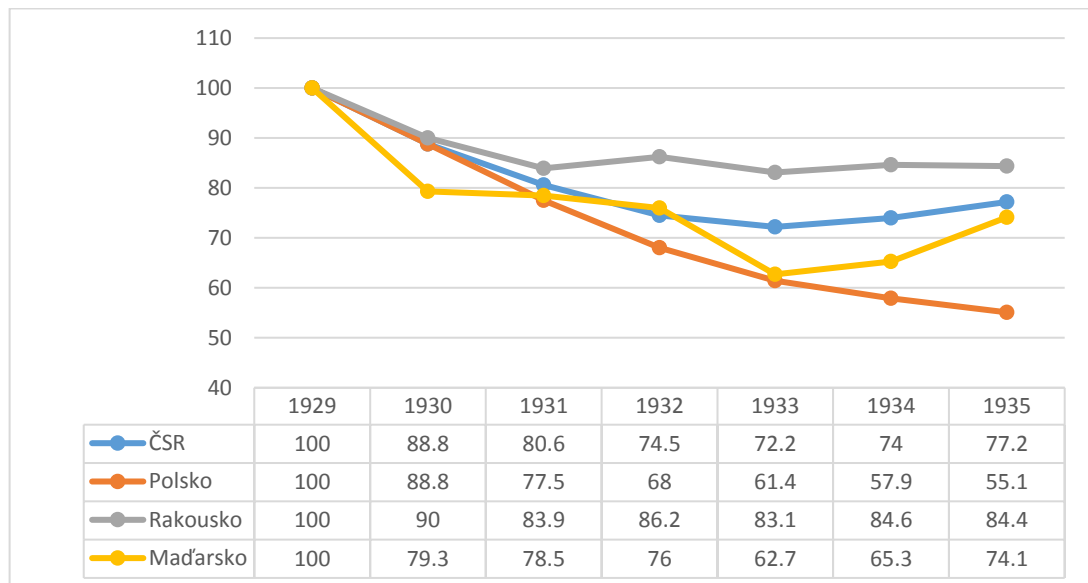
Pokud jde o příjem pracujícího obyvatelstva i zde je zřejmý pokles, který s příchodem krize nastal. Kdežto v roce 1928 činila průměrná denní mzda dělníka 28,22 Korun, v roce 1934 představovala nominální mzda jenom 90 % této hodnoty. Diskriminace žen na pracovišti zařídila něžnému pohlaví pouze cca 2/3 mzdy (údaj z roku 1928) pobírané muži. Nakonec i ženám klesla nominální mzda do roku 1934 o téměř dvě koruny. Přesuneme-li od nominální k reálné mzdě, poté lze říci, že i vývoj reálného důchodu projevoval za krize obdobné tendence. Z předkrizového maxima 115,7 klesl index průměrné roční reálné mzdy v roce 1935 na 75,1 bodu.

3.2.3 Cenová hladina

Podle racionalizační teorie popř. teorie zlaté deflace (viz kapitola 2), které byly v ČSR v souvislosti s krizí nejvíce skloňovány, by se měl mimo jiných následků také dostavit u cenové hladiny viditelný pokles. Ten nejenže přišel a překazil tak jakýkoli další inflační vývoj naší ekonomiky, ale navíc zatáhl hospodářství do deflačního pásma. S tímto záporným stavem se ČSR muselo potýkat během deseti let již podruhé. Avšak zatímco deflace, kterou si ČSR procházela v první pol. 20. let, byla plně v organizaci státu a navzdory své hloubce neměla delšího trvání, s příchozí deflací v letech 30. tomu bylo

právě naopak. “Novodobá” deflace pustošila ekonomiky především svou dlouhodobou přítomností, přičemž větší a zároveň delší deflační tlak se objevoval ve státech, které si ponechaly zlatý standart a ke všemu se neuchýlili ani k devalvaci svojí měny. K takovýmto státům se v historii přidalo i Československo, které zlatý obsah v koruně stáhlo až v roce 1934.

Obr. č. 7 - Index vývoje velkoobchodních cen ve vybraných zemích v l. 1929-1935



Zdroj: Vlastní zpracování podle: Statistické ročenky republiky československé 1937, s. 324-325

Tab. č. 4 - Index životních nákladů v ČSR v letech 1929-1935 (1929 = 100)

Rok	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935
Dělnická rodina	100	97,8	93,4	91,7	90,7	89,6	91,3
Úřednická rodina	100	98,4	93,7	92,1	91,2	90,3	92,2

Zdroj: Vlastní zpracování podle: Statistické ročenka republiky československé 1937, s. 325

3.2.4 Státní hospodaření s financemi

Pokud se dá hovořit o nějakém kladném přínosu Velké deprese, jednalo by se bezesporu o zrušení bariér v oblasti intervencionistické politiky státu neboli o tzv. keynesiánskou revoluci. Státní zásahy sice v ekonomické teorii existovali již předtím (avšak na tuto cestu řešení hospodářských nesnází nebylo pohlíženo s přílišnou důvěrou a respektem z řad klasických ekonomů), ale až příchod Velké deprese se postaral o to, aby se tento způsob myšlení realizoval v širší míře také v praxi. Zatímco tedy ještě do konce dvacátých let

téměř každý stát vyznával nepsané pravidlo vyrovnaných rozpočtů (i během krizového období)⁴², ve 30. letech si všude ve světě již lze povšimnout přiklánění jednotlivých mocností k fiskální politice a deficitnímu financování.

V tomto kontextu Rákosník a Noha (2012, s. 168-169) uvádějí Japonsko a Německo coby státy pro které byla fiskální politika symbolická, převážně díky zbrojení, a se kterými se pojí největší úspěchy (v ohledu překonání krize). Obdobné tendence se vyskytovali taktéž v ČSR, kde se i zde objevovali státní zakázky pro armádu (např.: výstavba systému opevnění v reakci na Německé kroky z minulých let) nebo výstavba komunikací. Průcha (1974, s. 99) navíc uvádí, že se na těchto zakázkách podílel průmysl uhelný, strojírenský, chemický, cementárenský atd. Vývoj státních financí pak zachycuje tabulka č. 5. (Rákosník, Noha, 2012, s. 168)

Na otázku jak bylo možné, aby během několika málo let státní dluh Československa nabýval takovýchto závratných rozměrů, uvádí Průcha (1974, s. 151-152) jednoduché vysvětlení. Ihned po rozpadu Rakouska-Uherska ČSR muselo převzít vedle podniků, bank aj. i část dluhu z bývalé monarchie a navíc zaplatit i tzv. poplatek za osvobození ve výši 5 mld. korun. V podskupině dluhu vůči zahraničí pak byly obsaženy závazky plynoucí z úvěrů⁴³. Státní rozpočet se za období krize navíc nacházel v hluboké krizi kvůli menším odvodům na daních (deflace, pokles spotřeby, atd.)⁴⁴ jak reflektuje následující tabulka.

Tab. č. 5 - Vývoj státního rozpočtu ČSR podle závěrečných účtů v mil. Kč

Rok	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935
Příjmy	10 275	9 928	12 260	10 258	9 588	8 880	10 098
Výdaje	10 444	9 645	9 133	8 368	7 379	7 492	7 054
Saldo	+169	- 283	-3 127	- 1 890	-2 209	-1 388	-3 044

Zdroj: Vlastní zpracování podle: Statistické ročenky republiky Československé 1937, s. 283

Tab. č. 6 - Státní dluh ČSR v letech 1929–1935 podle závěrečných účtů v mil. Kč

⁴² Jediným ospravedlňujícím důvodem do této doby pro uchýlení se k fiskální politice byla válka. RÁKOSNÍK, Jakub, NOHA, Jiří. Kapitalismus na kolenou. 2012, s. 168

⁴³ Jednalo se např. o americkou investiční půjčku nebo anglickou půjčku z roku 1922 použitou k deflační politice. PRŮCHA, Václav a kol. Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století. 1974, s. 152

⁴⁴ ENGLIŠ, Karel. O nouzi v nadbytku. 1935, s. 66-67

Rok	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935
Celkový	32 424	32 670	33 354	35 437	37 325	38 151	39 924
Vnitřní	23 364	23 601	23 559	25 734	27 753	28 756	30 604
Zahraniční	4 962	5 307	6 341	7 017	6 978	7 300	7 274
Státovkový	4 097	3 761	3 452	2 686	2 594	2 095	2 046

Zdroj: Statistická ročenka republiky Československé, 1934, s. 280, Statistická ročenka republiky Československé 1936, s. 280, Statistická ročenka republiky Československé 1937, s. 290

3.2.5 Mezinárodní obchod

Pokud se dá mluvit ve dvacátých letech o vzestupu protekcionismu, 30. léta by se v porovnání s předchozím vývojem dala charakterizovat jako ochranářské šílenství. Státy napříč celou Evropou sahaly na sklonu 20. let buď k ochranářským, nebo odvetným clům, přičemž nebylo výjimkou, že celní tarify dosahovali v roce 1931 klidně i více než dvojnásobku hodnoty z roku 1927. Údaje z dokumentu Světové banky nastiňují např. situaci Německa v oblasti potravinových výrobků, kde vzrostla v průběhu čtyř let (1927-1931) celní ochrana o 200 %, zatímco mezi léty 1913 a 1927 představoval nárůst pouhých 25 %⁴⁵. Stejné tendence, i když ne tak gigantických rozměrů můžeme sledovat u mnoha států Evropy včetně Československa. To na jednu stranu prodělalo ve své celní politice taktéž výraznější změny, co se týká mezinárodního obchodu s potravinami⁴⁶, na druhou stranu u ostatních produktů k vidění výraznější změny v celních tarifech nejsou.

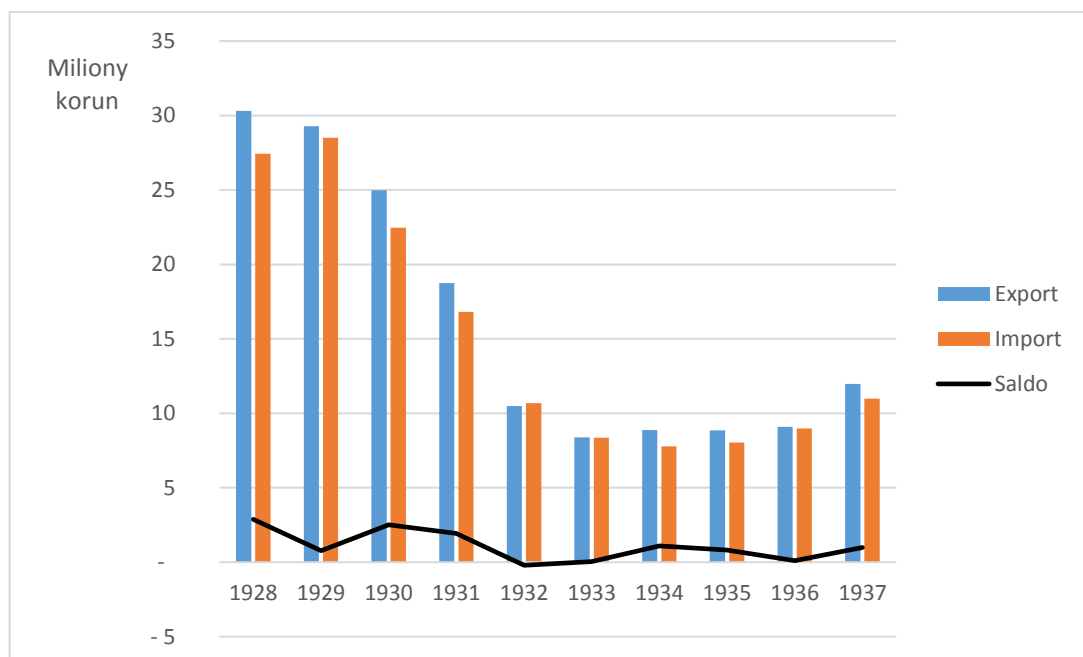
Rákosník a Noha (2012, s. 150-151) navíc ve své knize píšou o přístupu USA s jejich Smooth-Hawleyovým celním tarifem, který značně znevýhodňoval ve 30. letech v obchodě jak americké sousedy (Kanada a další) tak i evropské státy, u kterých tento krok neznamenal pouze ztracení odbytu pro jejich výrobky ale také horší situaci ohledně splacení svých dluhů. Zmíněný autor navíc dodává, že USA na tom se svou platební bilancí nebyly v této době vůbec špatně a tak celý tento krok postrádal racionálního chování.

⁴⁵ World bank, World development report 1986, s. 12

⁴⁶ Zde se však ve srovnání s Německem jednalo "pouze" o cca 130% navýšení. World bank, World development report 1986, s. 12

Zahraniční obchod, jenž byl z vývozní stránky pro Československo klíčovým faktorem, za Velké deprese prodělal ještě větší pád, než jaký byl zaznamenán u průmyslové výroby, přičemž první náznaky bídy se začaly dle Rákosníka a Nohy (2012, s. 158) objevovat na přelomu let 1929 a 1930. Dalším charakteristickým rysem jak moc byl pro ČSR export mimořádně významný, je jeho podíl na celkové produkci. V předkrizovém období (1929) dosahoval jeho podíl hodnoty 30 %. Hravě tak přesahoval Německo, kde tomu bylo 20 % či Polsko s jeho 14 %⁴⁷. Avšak v roce 1933 představoval tento podíl už jenom 13 %. Výrazný pokles se dá také nalézt u exportu v obratu, který drasticky klesal až na své dno, kterého dosáhl roku 1933. Celkovou změnu u obratu v běžných cenách Průcha vyčíslil na 71% pokles⁴⁸. Ke stejnému číslu může po menších výpočtech přivést také (Soběhart a kol. 2013, s. 87-88).

Obr. č. 8 - Vývoj obchodní bilance v ČSR mezi léty 1928–1937 v hodnotě roku 1937



Zdroj: Vlastní zpracování podle: Soběhart R. a kol, *Hospodářské dějiny Československa 1918-1992* 2013, s. 88

⁴⁷ V československých podmínkách byl tento podíl takto veliký díky získanému průmyslu od Rakouska-Uherska. RÁKOSNÍK, Jakub, NOHA, Jiří. *Kapitalismus na kolenou*. 2012, s. 158

⁴⁸ Ke stejnému závěru došel např. i Lacina v knize: *Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934*. 1984, s. 112

3.2.6 Platební bilance

S navázáním na předchozí odstavce zde je ještě jeden důvod, proč byla zahraničnímu obchodu prisuzována veliká moc. Nejvýznamnější položkou nejenom běžného účtu nýbrž celé platební bilance byl právě zahraniční obchod (viz předchozí graf) jehož záporný stav by měl neblahý důsledek i pro celou platební bilanci.

Meziválečná podoba platební bilance se od té dnešní značně liší. Kupříkladu zde není vykazována finanční položka ani položka změny devizových rezerv. Celá se tak sestávala z běžného účtu, kde lze najít mimo zahraničního obchodu ještě vzájemné služby, bezplatné převody a důchody a kapitálového účtu který se skládal ze zahraničních dluhů a pohledávek, obchodu s cennými papíry, nemovitostmi, zlatem a změn u zahraniční kapitálové účasti.⁴⁹

Příliv kapitálu do ČSR plynul především do průmyslových podniků a komerčních bank, přičemž původ cizího kapitálu byl z větší části ze západoevropských zemí (hlavně však z Anglie, Francie ale i Spojených států), které tak vystřídali na těchto postech Maďarsko, Rakousko a Německo. Hlavním objektem zahraničních investorů byl průmysl báňský a hutní, chemický, strojírenský nebo elektrotechnický. Na druhé straně, export kapitálu z ČSR našel uplatnění především ve státech jižní a východní Evropy, kde se i zde zaměřovali na průmysl a bankovníctví. (Průcha a kol. 1974, s. 148-152)

⁴⁹ Statistická ročenka republiky československé 1936, s. 135

Tab. č. 7 - Platební bilance ČSR v mil. Kč za léta 1929–1936

Rok	Zůstatek na běžném účtu	Zůstatek na kapitálovém účtu	Platební bilance - saldo
1929	+872	-959	-87
1930	+1698	-599	+1099
1931	+991	+748	+1739
1932	-268	+235	-33
1933	-59	+291	+232
1934	+840	-692	+148
1935	+178	-244	-66
1936	-559	-258	-817

Zdroj: zpracováno podle: Statistické ročenky republiky Československé 1934, s. 306-307, Statistické ročenky republiky Československé 1937, s. 143, Statistické ročenky republiky Československé 1938, s. 148

4 Způsoby řešení Velké deprese v ČSR

Dalo by se říci, že názory československých politiků a ekonomů jak postupovat při řešení vzniklé krize se ubíraly dvěma základními směry. Nejedná se přitom o nic nového, když řeknu, že jejich postupy a smýšlení pramenilo z něčeho, co již dobře známe. Tímto mám na mysli teorie krizí (kapitola 2), zejména však teorii racionalizační a teorii zlaté deflace, které měli pro ČSR ve 30. letech největší význam.

I přes svou logiku vysvětlení celého mechanismu (kterou na druhou stranu nepostrádala ani teorie racionalizační) si však deflační teorie nezískala ani zdaleka takovou pozornost, která by jí po právu náležela, ba naopak v prvních čtyřech letech krize⁵⁰ nebyla tato teorie daleko od toho, aby se na ní pohlíženo jako na téma s imaginární nálepkou "tabu". Na začátku 30. let byla tedy pozornost při hledání východiska upoutávána jinými směry.

Zatímco na úrovni teorie se tedy mluvilo o deflační a racionalizační teorii, coby protipólech jak na krizi nahlížet, v praxi se v Československu proti sobě postavily zmiňovaná teorie deflační a teorie jednotlivých politických stran. Za zmínku stojí hlavně dvě politické strany a to sociální demokraté a agráři. Nutné je ovšem zmínit, že i přes odlišnosti jednotlivých teorií tu panovala určitá shoda. Zajímavé totiž je, že zatímco agráři byly jedněmi z nejzatvrzelejších odpůrců teorie zlaté deflace, (jejich osvojení příčin pramenilo samozřejmě ze zemědělství), byly i zároveň schopni shodovat se s englišovými závěry z této teorie plynoucí. U sociálních demokratů panovala opačná situace, viděli potenciál v příčině, kterou nastínil Engliš, ale řešení hledali jinde. Zde je možno spatřit odpověď na otázku proč se v prvních letech krize ČSR uchýlilo k deflačním krokům plynoucí z englišovi teorie i když se této teorii v leckterých kruzích zprvu nenacházelo pochopení. (Setínský 1964, s. 126-145)

V Československu tak proti sobě stáli dva odlišné přístupy, kde s teorií zlaté deflace je v tuzemských podmínkách nejvíce spojován Karel Engliš a s racionalizační teorií pak Jan Loevenstein. Kromě fiskální a monetární politiky, která se prováděla v ČSR, se v této kapitole tedy poohlédneme i za názory obou zmíněných ekonomů a to jak na jejich vysvětlení, tak na jejich kritiku oponenta.

⁵⁰ ENGLIŠ, Karel. *Světová a naše hospodářská krize*. 1934.

4.1 Jan Loevenstein a racionalizace

4.1.1 Pohled na krizi

„Tvrším, že kapitalistický právní řád ve spojení s technickým pokrokem a některými jinými momenty ubil konsumenta a jest na nejlepší cestě, aby vykopal hrob výroby a tím též lidskému blahobytu.”

Jan Loevenstein⁵¹

Základní aspekty racionalizace a její možné účasti na depresi byly vyobrazeny již dříve, a proto se v této části budeme věnovat pouze pohledu na krizi, jaký na ni měl sám Loevenstein. Loevensteinovo přesvědčení pramenilo přitom z představy, kdy v daném státu pracuje určitý počet zaměstnanců, který je důsledkem racionalizace výroby snížen. Na zvýšenou nezaměstnanost zde hledí jako na sníženou spotřebu vyřazených pracovníků, která v ekonomice vznikla, i kdyby technologický pokrok pouze šetřil práci a nevytvářel podmínky pro výrobu ve větším měřítku, než je tomu za současné situace. Loevenstein potom dodává, že společnost je rozdělena do dvou skupin. První skupinou je ta část spotřebitelů, která přišla o svá pracovní místa a jsou odkázáni na živoření. Druhou skupinou jsou pak spotřebitelé, jejichž pracovní místa byla zachována i po racionalizaci a je jim aktuálně nabízeno takové množství statků, které bylo rovnovážné pro více spotřebitelů.

Autor dále rozlišuje dvě verze nadprodukce, jež je důsledkem racionalizace, a to absolutní a relativní. Zatímco absolutní neboli skutečná nadprodukce není nic jiného než život v nadbytku, se kterým by se dalo vypořádat snížením pracovní vytiženosti zaměstnanců. Relativní nadprodukce (která se tedy měla projevit v ČSR) souvisí s chybnou distribucí důchodů mezi spotřebitele, za který víceméně viní kapitalismus. Hlavním viníkem (i když ne jediným)⁵² tedy dle loevensteinova názoru není racionalizace sama o sobě, nýbrž dle jeho slov: „...racionalisace ve spojení s vadnou distribucí statků.” V tomto ohledu

⁵¹ LOEVENSTEIN, Jan. *Diagnosa a léčení světové krise: kapitalismus na rozcestí*. 1931, s. 15

⁵² Loevenstein přisuzoval menší část viny i dalším faktorům mj. např. ztrátě odbytiště na velkých trzích jako Rusko či Čína nebo celním politikám malých hospodářských celků. Více o těchto příčinách v jeho knize: *Diagnosa a léčení světové krise: kapitalismus na rozcestí*.

doporučoval při svých prohlášeních utlumení výroby nebo rozšíření konsumu. (Loevenstein 1931, s. 15-21)

4.1.2 Kritika deflační teorie

Ve svém názoru měl jasno, i pokud se jednalo o deflační teorii, na jejíž adresu a adresu všech jejích přívrženců měl jasné výhrady k její správnosti. Loevenstein si sice připouští, že v zahraničí již byly zavedeny kroky odpovídající deflačnímu vysvětlení krize, ale zároveň k tomuto dodává, že si je jist, že se vznikem krize nemají pranic společného a příslušné kroky byly podniknuty, protože si to vyžádali tamní poměry (a tudíž se ve vyléčení z krize nedostává postupu). Pokud jde o deflaci, tvrdil o ní, že tvoří společně s racionalizací dvě strany jedné a té samé mince (ovšem deflaci spatřoval pouze jen jako důsledek).

Jeho námitkami, jdoucí proti teauraci měnového zlata, coby příčiny, konstatoval, že zlato již v realitě prakticky neexistuje ve volném oběhu a jediná možnost jak by tedy mohlo ovlivnit světové hospodářství je nepřímo prostřednictvím úvěrové politiky (muselo by tedy dojít k rozsáhlému omezení v poskytování úvěrů) ke které však dle jeho slov nedošlo.

Dalším loevensteinovo opěrným bodem pro kritiku deflační teorie bylo tvrzení, že zásadní problémy by měli nastat v zemích, které disponovali s malými rezervami měnového zlata, avšak dle něj reálná situace poskytovala snad až opačný obrázek. Nejedná se přitom o konečný výčet jeho důvodů k nedůvěře v deflační teorii. V neposlední řadě taktéž argumentoval, že pokud by byla teorie zlaté deflace pravdivá, nenachází zde vysvětlení, jak by bylo možné, aby začala ihned klesat spotřeba po statcích při nezměněných důchodech pobíraných domácnostmi a klesajícím cenám. (Loevenstein 1931, s. 39-46)

4.2 Karel Engliš a deflační teorie (teorie zlaté deflace)

4.2.1 Pohled na krizi

Proti racionalizaci se ohrazoval a nejvíc byl slyšet se svým protichůdným názorem na krizi Karel Engliš, jehož základní myšlenka byla popsána ve 2. kapitole. Pokud se

ponoříme hlouběji do englišových myšlenek, zjistíme, že rozeznával dvě verze deflace. Jednou z možností jak toto rozdělení popsat je rozdělit deflaci na záměrnou (vykonávanou státem) a nezáměrnou (měnové poruchy). Hlavními rozdíly⁵³, pak dle Engliše, spočívající v nezáměrné deflaci, jsou tyto:

1. povlovnost
2. nesouměrnost
3. nedůslednost

Povlovností zde autor rozumí strmé, v postupných krocích projevující se, propady hospodářských čísel, zejména cen, které *de facto* nutí podniky k zúžení výroby⁵⁴. Nesouměrnost zde značí deflační změnu pouze některých hospodářských čísel (zatímco došlo k poklesu cen, některá jiná čísla např. výše mzdy zakotvená ve smlouvě poklesnout již nemohla). V souvislosti s nedůsledností pak Engliš vyzdvihuje roli dlužníků, jejichž situaci (zhodnocování dluhů) je možno připodobnit druhému výše zmiňovanému aspektu - nesouměrnosti. Zvláštní skupinu pak dlužníci tvoří proto, že zatímco u jiných subjektů se hospodářská čísla časem přizpůsobí (změna smluv popř. zákonů), úmysl pomoci dlužníkům od jejich břemene tu zpravidla není. (Obzor národohospodářský 1932, s. 16-18)

Receptem na krizi deflačního původu mohlo podle Engliše být odstoupení od zlatého standardu, snížením obsahu zlata v koruně pomocí devalvace nebo deflace ostatních hospodářských čísel, u kterých doposud nedošlo ke změně.

4.2.2 Názor na racionalizaci

Oproti Loevensteinovi neviděl Engliš v racionalizační teorii potřebný potenciál pro vytvoření všeobecné hospodářské krize. Dle jeho slov, jedinou škodou, která by mohla být přivozena racionalizací je zvýšení nezaměstnanosti neboli sociální krize. Vyplývá to mj. z jeho úvah nad dopady racionalizace na společnost. U těch pracovníků, kteří vlivem racionalizace přišli o zaměstnání, sice došlo ke snížení kupní síly, ale zároveň u zbytku

⁵³ ENGLIŠ, Karel. Deflační a racionalizační teorie krise. *Obzor národohospodářský. Časopis věnovaný otázkám národohospodářským a sociálněpolitickým*. [online]. Praha: Otto, 1896-1950, s. 1-24. [cit. 20. 3. 2018], Dostupné z: http://www.bibliothecaeconomica.cz/library/record/journal/Obzor_XXXVII

⁵⁴ Vzhledem k poklesu cen jednotlivé články obchodního řetězce spekulují ohledně dalšího snížení cen, a proto klesá jejich spotřeba.

obyvatelstva došlo k jejímu zvýšení, když racionalizace přinesla snížení cen výrobků. Ani pro podniky by racionalizace neměla znamenat změnu k horšímu ve smyslu výrobní krize. I když na jednu stranu došlo ke snížení cen výrobků, na stranu druhou se tak stalo se současným snížením výrobních nákladů (ušetřením pracovní síly) a proto by ani zde nemělo docházet k problémům. V poslední řadě by se v nesnázích neměl ocitnout ani vládní sektor, u kterého by se podle racionalizační teorie měla objevovat taktéž krize, kvůli menším příjmům do státního rozpočtu plynoucí ze zvýšené nezaměstnanosti. Engliš ohledně krize státního rozpočtu tvrdil pravý opak, zakládající se na myšlence, že stát by při menších odvodech na daních mohl zvýšit daňovou sazbu. Takové řešení by zároveň nepředstavovalo větší dopad ani pro daňové poplatníky, kteří mají díky racionalizaci vyšší kupní sílu a mohou tedy snáze ustát snížení svého disponibilního důchodu. (Obzor národohospodářský 1932, s. 3-9)

4.3 Opatření ČSR v době hospodářské krize

Protikrizovou politiku, která našla v ČSR v letech krize uplatnění, je možné rozdělit na dvě období. Prvním obdobím je období deflační, jehož hlavní podstatou bylo zachovat směnný kurz koruny vůči zlatu a soustředit se na snížení nepružných hospodářských čísel (mzdy, platy, dluhy, apod.). Druhým bylo stabilizační období, které mělo svůj počátek spojený s první devalvací koruny z roku 1934, kde hlavním cílem bylo odstranit diferenciaci naší cenové hladiny se světovou a navrátit tak konkurenceschopnost československým podnikům na světových trzích.⁵⁵

4.3.1 Fiskální politika

Příjmy, kterými mohla ČSR aktivně zasahovat a ovlivňovat tak ekonomické dění lze rozdělit na následující položky: daně přímé a nepřímé, cla, poplatky a monopoly. Pokud se zaměříme na přímé daně, zjišťujeme, že se v ČSR v prvních letech krize začíná objevovat progresivní zdanění, s cílem snížit ztráty na příjmech do státního rozpočtu. Příkladem zde může být důchodová (příjmová) daň, kdy zdanitelný příjem přesahující 30 000 obsahoval 6% přírážku a příjem 100 000 korun a více 30% přírážku. Tímto ovšem

⁵⁵ ENGLIŠ, Karel. *O nouzi v nadbytku*. 1935, s. 59-66, KOZÁK, Jan. Finanční politika československá v době krise. 1937, s. 7

zatížení uvalené na daň z příjmu nekončí, když o pár let později byla přidána zvláštní 10% přírážka (branný příspěvek). Dalším typickým příkladem byla daň z tantiém resp. daň sražená, kde byla přírážka od 100 % do 200 % podle velikosti výtěžku. Změny u obou zmíněných daní měly původně trvat pouze pár let⁵⁶, v praxi ale docházelo k postupnému prodlužování platnosti zákona, který se týkal těchto daní, a tudíž tyto navýšení zůstali v platnosti po celou dobu hospodářské krize a to i ve fázi oživení. Změny se však dotkly i dalších přímých daní např. daně rentové nebo daně z vyššího služného. (Kozák 1937, s. 34-37)

Stejného trendu dodatečných přírážek k daním si lze částečně povšimnout i u nepřímých daní, zejména tomu bylo u daně z obratu a přepychové či u daně ze zapalovadel. Celkově však byla situace pro nepřímé daně během krize jiná, neobjevovali se zde podstatnější změny v sazbách, byly zde tendence směřující k úlevám (daň z piva popř. z masa) a došlo i na vznik nových daní (daň z droždí, z elektrických zdrojů záření, atd.) (Kozák 1937, s. 37-46)

Pokud výše zmíněné srovnáme s údaji ve statistické ročence, zjistíme, že čistý výnos přímých daní dosáhl svého vrcholu v roce 1932 s částkou lehce nad 2 mld. korun⁵⁷, přičemž na tuto částku nebyl s to žádný jiný rok v období krize navázat. V dalších letech dosahoval tento příjem státu částky v rozmezí 1,7 až 1,8 mld. korun. Obdobně by se dal popsat i stav hrubého příjmu ze spotřebních daní, kdy nejsilnějšími roky byla léta 1931 a 1932 kdy se vybralo na těchto daních ještě více než v jakémkoli jiném roce z let 1926-1935. Daň z obratu a přepychová pak v krizi vykazovala stálý příjem okolo 2,2 až 2,3 mld. korun.⁵⁸

Přírážky ale nebyly jedinou změnou v daňové soustavě ČSR. Se sílící deflací docházelo ke zhodnocování dluhů (viz podkapitola 4.2.1) a byla tu tak snaha ze strany státu alespoň nějak ulevit dlužníkům od jejich finančních nesnází. Tento aspekt krize zavedl ke vzniku nesčetného množství opatření⁵⁹, která se svou pomocí cílila jak na řádné tak na nespolehlivé daňové poplatníky. Pro daňové dlužníky vznikl např. generální odpis 25 %

⁵⁶ Změny u daně důchodové byly původně určené pouze na léta 1930 a 1931, u daně z tantiém tomu bylo na roku 1931 a 1932. KOZÁK, Jan. Finanční politika československá v době krise. 1937, s. 34

⁵⁷ Tento rok se přitom na přímých daních vybralo nejvíc od roku 1928. Statistická ročenka republiky československé, 1937, s. 293

⁵⁸ Statistická ročenka republiky československé 1937, s. 293-294

⁵⁹ Tyto pomoci dlužníkům byly u daně z příjmu a daně z obratu.

daňových nedoplatků za daných podmínek vzniklé do roku 1930. Pro řádné poplatníky vznikaly různé slevy na dani (uvádím např. majitele činžovních domů, kteří si mohli odepsat až 50 % z hodnoty opravy domu z daňového základu). Obrázek struktury daňové soustavy ČSR pak lze nalézt v příloze.

O ostatních příjmových položkách, s výjimkou cel, lze říci, že se v průběhu krize výrazně neměnila. Ohledně cel pak lze uvést fakt, že příjem státu z této položky, soustavně klesal a to minimálně ze dvou důvodů. Jednak došlo během krize k výraznému navyšování celní sazby a jednak došlo k výraznému propadu dovozu (graf č. 6) a všeobecnému zhoršení zahraničních vztahů. (Kozák 1937, s. 39-43)

Státní výdaje pak během krize měli snahu se zmenšovat, což mělo být provedeno snižováním rozpočtů jednotlivých ministerstev. Kozák (1937) píše, že snižování státních výdajů v prvních letech se minulo účinkem kvůli slibům daných v minulých letech, což nakonec dokládají i statistiky z těchto let.⁶⁰ Patrnější snížení výdajů je tak zřejmé až v letech 1932 až 1934. Snižování by pak bylo možné označit za celoplošné, protože docházelo k redukci personálních nákladů, omezovala se investiční činnost, apod. Od roku 1931, kdy byly podle závěrečných účtů zaznamenány nejvyšší výdaje 12,26 mld., až do roku 1934 se výdaje zmenšily o více než 27,5 %⁶¹. Od roku 1935 (období stabilizace) již byla viditelná tendence navyšování těchto výdajů. (Kozák 1937, s. 20-24)

4.3.2 Monetární politika

Měnová politika se v ČSR na začátku 30. let nesla spíše v obranném duchu, zejména když přihlídneme k tomu, že republika musela čelit i dalším doprovodným obtížím navozených krizí. Těmito obtížemi byli např.: zhroucení mezinárodního obchodu se zbožím s důsledkem roztržitého světového trhu na dílčí regiony anebo odliv kapitálu do zahraničí. Specifickými příklady, jak ČSR tyto problémy s odlivem kapitálu řešila, bylo zvýšení diskontní sazby ale hlavně opětovné vzkříšení devizové vázanosti (1931), kterého se ČSR v rámci přijetí zlatého standardu vzdala. I tak do této chvíle došlo k vývozu významného podílu kapitálu do ciziny. Řešení, které mělo alespoň z části vzniklou ztrátu

⁶⁰ Pro detailnější informace lze využít např. Statistickou ročenka republiky československé 1934

⁶¹ Statistická ročenka republiky československé 1937

substituovat, představovalo vládní nařízení, dle kterého měla každá právnická či fyzická osoba nabídnout NBC své valuty, devizy, pohledávky v cizích měnách apod.

U problémů se zahraničním obchodem bylo klasické použití nástrojů jako clearingových smluv, kdy zúčtovací operace v obchodě mezi dvěma státy byly realizovány prostřednictvím centrálních autorit daných zemí. NBC byla navíc dána pravomoc stopnout převody sloužící k umoření zahraničních dluhů, pokud stát, ve kterém měl tuzemský dlužník svůj dluh, přijal obranné kroky vůči ČSR. Důležitým krokem taktéž bylo založení devizové komise v r. 1932, která vybírala zboží, na jehož dovoz NBC může přidělit cizí měnu či nikoli. Tento krok byl zaveden převážně s ohledem na platební bilanci ČSR⁶². (Kozák 1937, s. 7-17)

Nejednalo se přitom o jediný orgán, který byl v ČSR během krize zřízen. Mezi nejdůležitější nově založené instituce patřil bezesporu i lombardní a reeskontní ústav. Náplní jmenovaného ústavu bylo poskytovat peněžním ústavům směnečné a lombardní úvěry, bylo-li to v zájmu veřejného blaha, pak mohl ústav provést likvidaci určitého peněžního ústavu, ale především byl oprávněn k provádění operací na volném trhu⁶³. Díky těmto operacím byl ústav schopen prostřednictvím vládních cenných papírů ovlivňovat peněžní zásobu na trhu.

Dalším známým prostředkem, kterým československý stát zasahoval do hospodářství, byly státní záruky. Ty byly rozvrženy do několika hlavních pilířů jako investice, průmysl, atd. Zajímavou položku pak tvořili vývozní záruky, na jejímž vývoji je jasně znát význam exportu pro ekonomiku ČSR. Od roku 1931, kdy se se zárukami tohoto typu začalo, byl strop pro celkový poskytnutý úhrn do roku 1937 postupně navyšován téměř o 460 %⁶⁴.

Mezi hlavními nástroji, které představovali zmírnění tíživé situace pro dlužníky, zastával významnou roli Bankovní zákon, který mj. upravoval úrokové sazby pro podniky a banky, zakazoval vstup novým komerčním bankám na peněžní trh a pod jeho záštitou byl taktéž zřízen poradní sbor⁶⁵. Převratným se pak stala Kupónová daň a s ní spojený Zákon o půjčce práce. Výhody zavedení tohoto nástroje byly hned dva. Za prvé kuponová

⁶² Vládní nařízení č. 7/1932 Sb.

⁶³ dle §3 zákona č. 49/1934 Sb. Zákona o zřízení československého reeskontního a lombardního ústavu

⁶⁴ KOZÁK, Jan. Finanční politika československá v době krise. 1937, s. 56

⁶⁵ KOZÁK, Jan. Finanční politika československá v době krise. 1937, s. 52-53

daň⁶⁶, vztahující se pouze na vládní cenné papíry, snižovala úrok a tím i dluhové zatížení dlužníkům. Přičemž této pomoci se nedostalo pouze státu ale i dalším subjektům (dlužníkům), protože kupónovou daň doprovázelo stejné snížení úroků u vybraných cenných papírů pevně zúročitelných. Je zde navíc patrná deflační politika státu, která měla pomoci snížit nepružná hospodářská čísla, v tomto případě dluhy. Druhá výhoda pramenila z půjčky práce, kdy vláda pomocí peněz, které si vypůjčila, financovala ekonomicky účelné investiční projekty, které měli alespoň částečně zmírnit nezaměstnanost⁶⁷. (Engliš 1934, s. 64-67)

Po letech deflační politiky se však stále nedostávalo významnějším úspěchům při boji s hospodářskou krizí. Na vině byly hlavně monopoly (kartely a syndikáty), které se nevydali deflační cestou (jejich ceny nebyli přizpůsobeny deflaci) a dluhy, které se taktéž nestačili plně přizpůsobit. Počátkem roku 1934 se tak ČSR uchýlila ke druhé cestě ven z krize, jak navrhoval Engliš, a československá koruna byla devalvována⁶⁸. Tímto krokem zmizela měnová disparita (vzniklá deflačními tlaky způsobené krizí) mezi ČSR a okolním světem. Z toho jasně plyne, že se otevřela cesta tuzemským exportérům, a to zejména na nové trhy, protože na těch starších byly ještě viditelné deflační tlaky, které činily tuzemský export drahým. Leč ani devalvovaná měna neznamenal konec všem obtížím, zvláště pokud přihlédneme k situaci dlužníků. V souvislosti s tímto případem neměl Engliš zájem na druhé devalvaci, která by měla odčinit deflaci navozenou krizí, ale spíše se uchyloval k pomoci dlužníkům (snížení sazeb, rozvržení splátek, apod.). I tak v reakci na devalvaci států zlatého bloku (jako Francie, Itálie a další) v r. 1936 v Československu došlo ke druhé devalvaci. Ta znamenala další snížení zlatého obsahu v koruně na 31,21 mg. Vůči stavu před oběma devalvacemi se tak snížil zlatý obsah o 29,99 %⁶⁹. (Engliš 1935, s. 66-77)

⁶⁶ Tato daň představovala srážku 16,67 % výnosu (úroku) věřitele (dle §3 zákona č. 47/1933 Sb.)

⁶⁷ Pro věřitele zde vedle 5% úroku z vkladu byla ještě výhoda 10% prémie (§2 zákon č. 48/1933 Sb.)

⁶⁸ Obsah zlata se v československé koruně zmenšil ze 44,58 mg na 37,15 mg, tedy o šestinu. (zákon č. 25/1934 Sb.)

⁶⁹ Zákon č. 263/1936 Sb. Vládní nařízení, kterým se stanoví přesně hodnota koruny československé v poměru ke zlatu

5 Zhodnocení dopadů krize na ekonomiku ČR a vlastní názor

Ačkoli se dnes spíše mluví o Velké depresi jako o hospodářské krizi, lze říci, že se jednalo ve stejně hroživé míře i o krizi politickou popř. vládní. Byla to totiž hospodářská krize, která byla jakousi poslední kostičkou domina, na jehož konci byla ohrožena demokracie jako forma vlády. Hospodářská krize totiž, jakkoliv neúmyslně, pomohla svým propuknutím, délkou a hloubkou rozvoji dvou vyostřených směrů řízení státu a to komunismu v Rusku a nacismu v Německu. Pro komunistické Rusko hospodářská krize představovala něco, co by se dnes dalo nazvat výborným marketingovým propagačním nástrojem, protože tehdejší izolované Rusko bylo krizí postiženo jen výjimečně (viz podkapitola 3.2) čehož samozřejmě využívali komunistické strany napříč vládami. Dle mého názoru, a určitě nejen mého, hrála ekonomická situace důležitou roli taktéž u vzestupu k moci Adolfa Hitlera v Německu. Historie nabízí hned několik klíčových momentů, jako byly válečné reparace plynoucí z prohrané první světové války, německá hyperinflace (nejvyšší v dějinách), a nejspíše posledním hřebíčkem do rakve demokratickému systému v Německu byla právě Velká deprese. Československo, ke vši smůle, mělo co do činění s nacismem jako jedna z prvních zemí. Narážím tu na Mnichovskou dohodu, která zavedla vznik Protektorátu Čechy a Morava, odtržení Sudet a jejich připojení Německu, a mnoho dalšího. V mezinárodním kontextu pak již nacismus nechvalně vyvrcholil největším konfliktem v dějinách lidstva.

Je otázkou jestli by komunismus i tak získal tolik ovací, ke kterým přišel díky Velké depresi, a jestli by se tedy jeho formy stejně srdceryvně ujaly i v dalších státech. Socialismus resp. lehkost, se kterou se v Československu ujal, poté přisuzují jednak Velké depresi, která změnila pohled na toto vedení státu, a jednak poválečnému uspořádání světa, což byl ve své podstatě (jak plyne z výše uvedeného) taktéž důsledek deprese z 30. let, který na lidstvu zanechal svou stopu. Centrálně plánovaná ekonomika, která v Československu našla své uplatnění po téměř celou 2. polovinu 20. století, by se tedy také v tomto pohledu dala stanovit za jeden z důsledků Velké deprese, byť se Velká deprese odehrávala cca 15 let před únorem 1948. Navíc pokud přihlédnu na všeobecně známý fakt o nemalém bohatství československého státu, kterým se dnes ohání kdejaký historik či ekonom, a které Československo za tyto éry nacistické okupace a orientace na

centrálně plánovanou ekonomiku ztratilo, je i zde možnost spatřit doznívání těchto důsledků. V souvislosti s centrálně plánovanou ekonomikou, lze ještě dnes najít důsledky, které zanechala na našem hospodářství a nejenom na něm. Důkazem pak jsou obrovské strukturální rozdíly mezi státy bývalého východního bloku a západu.

ČSR se tedy, počínaje velkou depresí, na velmi dlouhou dobu nedostávala vidina světlejších zítřků, když nedokázala ve 30. letech navázat na předkrizové úrovni v klíčových ekonomických ukazatelích (viz kapitola 3) navíc s navázáním z už tak žalostného období na následnou okupaci. Na čem se každý shoduje, je skutečnost, že ČSR bylo vysoce poznamenáno z hlediska mezinárodních vztahů. V tomto kontextu je totiž velice zajímavý vývoj těchto vztahů a jejich provázanost s krizí. Zatímco ve 20. letech by se dalo říci, že v celé Evropě byla spíše snaha neukládat se cestou zvyšujících se celních bariér, ve 30. letech se snad všechny ekonomiky tomuto kladení důrazu na volnější obchod odcizovaly a výjimkou nezůstala ani ČSR. Na druhou stranu je jasné, že pokud by ČSR neučinila adekvátní obranné kroky na celní politiku svého okolí, a šla by tzv. proti proudu, znamenalo by to nedozírné následky pro celou ekonomiku, které by dozajista zruinovaly celý export ČSR.

Pokud jde o realizovaná protikrizová opatření ČSR, je zde patrné ovlivnění politikou a to především Agrární stranou. Ta měla již v začátcích nového státu významné slovo a nejinak tomu bylo i za období krize. Nasvědčují tomu i některá fiskální opatření ze strany státu, přičemž moji pozornost připoutal nástroj, který zmrazil dluhy vůči státu dvěma skupinám lidí, jednak nezaměstnaným a jednak celoplošně všem zemědělcům, jak se lze dočíst například v Kozákovi (1937). Přitom je jasné, že se nejednalo o žádnou výjimku, kdy se v první řadě myslelo na zemědělce. Pokud v této souvislosti zmíním význam exportu a s ním některá závislá průmyslová odvětví na něm, lze právem pochybovat o tom, jestli v této otázce nedošlo k nějakému poškození tuzemských exportérů např., pokud nedošlo k prodlevám v hledání řešení pro československý export.

Při psaní bakalářské práce jsem se totiž nejednou setkal s názorem, že ČSR ve svých snahách směřujících k protikrizovým opatřením zahálelo a že některá řešení, byť vhodná, měli přijít již dříve. S tímto názorem je možné se ztotožnit, navíc, pokud přihlédnu k tomu, že ČSR nepřišla s žádným originálním řešením a při řešení krize postupovala tím způsobem (deflace i devalvace) jak postupoval takřka celý svět. Ke všemu se již v první kapitole okrajově zmiňuji o politické stránce ČSR, kde by zlý jazykové mohli tvrdit, že

jedinou cestou, kterou se ukončovalo funkční období vlády, bylo podání demise, což také podává ne vcelku pěkný obrázek o tehdejším dění na politické úrovni.

I když ještě ani dnes neexistuje stoprocentní jistota nebo shoda na jednoznačné příčině deprese 30. let, moji pozornost nejvíce zaujala teorie Karla Engliše resp. Gustava Cassela o tzv. zlaté deflaci. Racionalizace jako příčina je sice snadno uchopitelná ve smyslu jejímu porozumění i lidmi, kteří nejsou v ekonomii příliš zběhlí, ale po věnování menšího množství času na prostudování teorie zlaté deflace, musím říci, že ani tato teorie nepostrádá potřebné logiky k vysvětlení příčiny. Oproti jiným teoriím navíc teorie zlaté deflace disponuje argumenty, které jsou snadno a věrohodně aplikovatelné na události které Velkou depresi doprovázeli.

6 Závěr

Na předchozích stránkách byla vyobrazena hospodářská situace Československa během 20. a 30. let minulého století. Pro pojmenování tohoto období by bylo možné vypůjčit si název knihy Gottfrieda Haberlera, která se věnuje teoriím hospodářských cyklů a jejíž název trefně definuje toto období, a to Prosperita a deprese. Právě 30. léta představila světu hospodářský cyklus, tedy zejména jeho recesní část nabývající rozměrů, děsící nejenom ekonomickou obec ještě dnes.

Prvním s čím se v této práci čtenář setkal, byl tedy vývoj československé ekonomiky před a během krize, kdy výjimku mezi státy zasaženými Velkou depresí nebylo ani Československo, které mělo v této době statut průmyslově-zemědělské ekonomiky. Pokud přihlédnou k událostem, které předcházeli v Československu této krizi, jako byla pozemková reforma, přeorientování a vybudování dopravního spojení mezi Čechy a Slovenskem, vytvoření vlastní měny, zkrátka vybudování nového stabilního kapitalistického státu, lze právem konstatovat, že pozice nového československého státu byla v porovnání s okolním světem nepříznivá a s touto nepříznivou pozicí Československo kráčelo vstříc nové době, dnes známé jako Velká deprese. A právě tato skutečnost byla jedním ze zásadních činitelů mající vliv na vývoj (dlouhodobost a hloubku) hospodářské krize v Československu.

Se zmíněnými změnami souvisela také otázka exportu. Export se stal po rozpadu monarchie pro republiku klíčovým, zejména pak pro lehký průmysl, protože vnitřní trh, který tuzemské firmy obsluhovaly, byl výrazně zmenšen. A právě orientace na export, v časech zesilujícího protekcionismu propuknuvším Velkou depresí byla dalším důležitým prvkem utvářející vývoj deprese v tuzemsku ještě více škodlivým směrem.

Výsledkem pro Československo bylo jedno z nejtvrdějších postižení Velkou depresí ze všech ekonomik. Produkce, export, ceny ty všechny klesaly o desítky procent (v případě exportu byl pokles dokonce okolo 70 %) a nebyly to jediné ukazatele, které závratně klesaly, ostatně jak bylo nastíněno ve 3. kapitole.

Řešení, kterým byl věnován prostor v nadcházející kapitole, uplatněna nejen v Československu ale především také ve světě byla dvojího charakteru. Tato řešení přitom stavěla své základy o příčinách krize na zlatém standardu či v prvních letech krize na teoriích, která poskytovala stejný protikrizový recept. Za prvé jimi byla deflační

opatření, která měla zanechat netknutý zlatý standard resp. poměr měn vůči zlatu. K tomuto postupu se Československo uchýlilo v prvních letech krize, avšak s nepříliš přesvědčivými výsledky. Druhým opatřením bylo devalvovat měnu, což se v tuzemských podmínkách také stalo a to v letech 1934 a 1936. Mimo těchto opatření, byly však v této části práce shrnuty další nástroje fiskální a měnové politiky včetně dvou teoretických pohledů na Velkou depresi předními československými ekonomy. V závěrečné části práce byly uvedeny další dopady Velké deprese, které se neprojevíly ihned. V této souvislosti jimi byla např. krize demokratického systému. Vytyčený cíl práce, tedy zjistit projevy a dopady Velké deprese na československou ekonomiku byl splněn. Na druhou stranu, čemu v této práci nebyla věnována příliš detailní pozornost, je politický vývoj během tohoto období, který zde v této práci, byl pouze krajně zmíněn v pár odstavcích, popř. teorie dalších velkých československých ekonomů, týkající se Velké deprese.

7 Seznam tabulek a obrázků

Seznam tabulek:

Tab. č. 1 Vývoj velkoobchodních cen v letech 1922–1928 (1914 = 100).....	165
Tab. č. 2 Vývoj životních nákladů dělnické rodiny (1921 = 100) a PPI (1914=100).....	16
Tab. č. 3 Vývoj HDP v Československu v letech 1920-1928.....	22
Tab. č. 4 Index životních nákladů v ČSR v letech 1929 až 1935 (1929 = 100)	43
Tab. č. 5 Vývoj státního rozpočtu ČSR podle závěrečných účtů v mil. Kč	44
Tab. č. 6 Státní dluh ČSR v letech 1929–1935 podle závěrečných účtů v mil. Kč	44
Tab. č. 7 Platební bilance ČSR v mil. Kč za léta 1929–1936.....	48

Seznam obrázků:

Obr. č. 1 Zahraniční obchod ČSR v běžných cenách v letech 1920-1928 v mld. Kč.....	20
Obr. č. 2 Obrázek trhu zlata.....	31
Obr. č. 3 Rozdělení rezerv měnového zlata ve světě v r. 1929.....	33
Obr. č. 4 Vývoj průmyslové výroby v ČSR v letech 1929 -1936 (1929 = 100).....	38
Obr. č. 5 Vývoj HDP v ČSR v letech 1928-1937 v mil. mezinárodních dolarů.....	40
Obr. č. 6 Neumístění uchazeči o práci v ČSR v letech 1928–1936 v tis.	42
Obr. č. 7 Index vývoje velkoobchodních cen ve vybraných zemích v letech 1929-1935	43
Obr. č. 8 Vývoj obchodní bilance v ČSR mezi léty 1928–1937 v hodnotě roku 1937 ..	46

8 Seznam použitých zkratk

ČSR	Československá republika
HDP	Hrubý domácí produkt
USA	Spojené státy americké
NBČ	Národní banka československá
PPI	Index cen výrobců
CPI	Index cen spotřebitelů
DJIA	Dow Jonesův index

Textové zkratky

např.	například
atd.	a tak dále
mj.	mimo jiné
resp.	respektive
apod.	a podobně
tj.	to jest

9 Seznam použité literatury

ENGLIŠ, Karel. *O nouzi v nadbytku*. Praha: Fr. Borový, 1935.

ENGLIŠ, Karel. *Světová a naše hospodářská krize*. Praha: Borový, 1934.

LACINA, Vlastislav. *Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934*. 1. vyd. Praha: Academia, 1984.

LOEVENSTEIN, Jan. *Diagnosa a léčení světové krise: kapitalismus na rozcestí*. Praha: Orbis, 1931.

PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století: vysokoškolská učebnice pro posluchače ekonomických oborů vysokých škol*. Praha: Svoboda, 1974.

RÁKOSNÍK, Jakub, NOHA Jiří. *Kapitalismus na kolenou: dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929-1934*. Praha: Auditorium, 2012. 20. století. ISBN 978-80-87284-29-2.

SETÍNSKÝ, Jiří. *Teorie krizí v Československu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964.

SOBĚHART, Radek a kol. *Hospodářské dějiny Československa 1918-1992*. Praha: Set Out, 2013. ISBN 978-80-86277-76-9

Internetové zdroje:

Consumer Price Index: Archived Consumer Price Index Detailed Reports. *Bureau of Labor Statistics* [online]. NE Washington DC, 2017 [cit. 31.1.2018]. Dostupné z: <https://www.bls.gov/cpi/tables/detailed-reports/home.htm>

BERTRAND, Trent J.; CHHIBBER, Ajay; GARDNER, Bruce L.;

KALANTZOPOULOS, Orsalia; KNUDSEN, Odin K.; MITCHELL, Donald O.; RAY, Anandarup; WALTERS, Alan A.; WILTON, John; WINTERS, L. Alan. 1986. *World development report 1986* (.). World development indicators; World development report. Washington, DC: World Bank Group.

<http://documents.worldbank.org/curated/en/143091468331808738/World-development-report-1986>

ENGLIŠ, Karel. Deflační a racionalizační teorie krise. *Obzor národohospodářský. Časopis věnovaný otázkám národohospodářským a sociálněpolitickým*. [online]. Praha: Otto, 1896-1950, s. 1-24. [cit. 20.3.2018], Dostupné z:

http://www.bibliothecaeconomica.cz/library/record/journal/Obzor_XXXVII

HABERLER, Gottfried. *Prosperity and depression: a theoretical analysis of cyclical movements*. [online] New York: United Nations, 1946. [cit.18.2.2018], Dostupné z: <https://mises.org/library/prosperity-and-depression>

IRWIN, Douglas. A. *The French Gold Sink and the Great Deflation of 1929-32*. [online]. Cato Institute, 2012 [cit. 20. 2. 2018], Dostupné z:

<https://www.dartmouth.edu/~dirwin/French%20Gold%20Sink.pdf>

KOZÁK, Jan. *Finanční politika československá v době krise*. [online]. Praha: Česká společnost národohospodářská, 1937. [cit. 15.3.2018], Dostupné z:

<http://www.digitalniknihovna.cz/vse/view/uuid:c25d7ee4-1572-4201-93b5-fd7e4db80b2d?page=uuid:d1fb1894-0ba2-41c7-88dd-bf68a8ff7ee1>

Penize.cz: Krach na newyorské burze v roce 1929 [online]. [cit. 2018-04-17]. Dostupné z: <https://www.penize.cz/15898-krach-na-newyorske-burze-v-roce-1929>

KUČERA, Milan. *Populace české republiky 1918-1991* [online]. Praha, 1994 [Cit. 7. 10. 2017], Dostupné z:

<http://www.czechdemography.cz/res/archive/001/000177.pdf?seek=1466618243>

Kurzový vývoj a zlatá měna. *Historie ČNB* [online]. [cit. 25. 2. 2018]. Dostupné z:

http://www.historie.cnb.cz/cs/menova_politika/prurezova_temata_menova_politika/3_kurzovy_vyvoj_a_zlata_mena.html

MADDISON, Angus. *Groningen Growth and Development Center: Historical statistics of the world economy* [online]. 2010 [cit. 2018-04-17]. Dostupné z:

www.ggdc.net/maddison/historical_statistics/horizontal-file_02-2010.xls

PRYOR Frederic L., PRYOR Z. P., STADNIK M., and STALLER G. J. Czechoslovak Aggregate Production In The Interwar Period. *Review Of Income And Wealth*. Volume 17, 1. Vyd. s. 35-59. 1971 [cit. 13.1.2018] Dostupné z:

<http://works.swarthmore.edu/fac-economics/208>

Dow Jones Industrial Average. *Quandl* [online]. [cit. 31.3.2018], Dostupné z: <https://www.quandl.com/data/BCB/UDJIAD1-Dow-Jones-Industrial-Average>

SRB, Vladimír. *Obyvatel'stvo Slovenska 1918-1938* [online]. Bratislava, 2002 [cit. 7. 10. 2017]. Dostupné z: <http://www.infostat.sk/vdc/pdf/slov1918.pdf>

Z historie Senátu ČSR. *Senát parlamentu české republiky* [online]. [cit. 1. 8. 2017]. Dostupné z: https://www.senat.cz/informace/z_historie/senat1r/index.php?ke_dni=10.04.2018&O=11

Statistická ročenka republiky Československé 1934 [online]. Praha: Orbis, 1959 [cit. 31. 3. 2018]. Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/periodical/uuid:18324b80-ba31-11e3-b74a-5ef3fc9ae867>

Statistická ročenka republiky Československé 1936 [online]. Praha: Orbis, 1959 [cit. 31. 3. 2018]. Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/periodical/uuid:75172560-be27-11e3-94ef-5ef3fc9ae867>

Statistická ročenka republiky Československé 1937 [online]. Praha: Orbis, 1959 [cit. 31. 3. 2018]. Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/periodical/uuid:17cfcfb10-ba2f-11e3-b833-005056827e52>

Statistická ročenka republiky Československé 1938 [online]. Praha: Orbis, 1959 [cit. 31. 3. 2018]. Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/periodical/uuid:d38f7e80-ba30-11e3-87a3-001018b5eb5c>

Legislativní prameny:

Zákon č. 7/1932 Sb., Vládní nařízení, kterým se provádějí ustanovení § 2, č. 2 a 3, zákona ze dne 14. prosince 1923, č. 7 Sb. a n. z r. 1924, o ochraně československé měny a oběhu zákonných platidel. Dostupné také z: <http://ftp.aspi.cz/aspi/opispdf/1932.html>

Zákon č. 47/1933 Sb., Zákon o dani kupónové a o snížení úroků z některých cenných papírů pevně zúročitelných. Dostupné také z: <http://ftp.aspi.cz/aspi/opispdf/1933.html>

Zákon č. 48/1933 Sb., Zákon o půjčce práce. Dostupné také z: <http://ftp.aspi.cz/aspi/opispdf/1933.html>

Zákon č. 25/1934 Sb., Zákon , kterým se mění nebo doplňují některá ustanovení jednak opatření Stálého výboru ze dne 7. listopadu 1929, č. 166 Sb. z. a n., o konečné úpravě

československé měny, jednak zákona ze dne 14. dubna 1920, č. 347 Sb. z. a n., o akciové bance cedulové. Dostupné také z: <http://ftp.aspi.cz/aspi/opispdf/1934.html>

Zákon č. 49/1934 Sb., Zákon o zřízení Československého reeskontního a lombardního ústavu. Dostupné také z: <http://ftp.aspi.cz/aspi/opispdf/1934.html>

Zákon č. 263/1936 Sb., Vládní nařízení, kterým se stanoví přesně hodnota koruny československé v poměru ke zlatu. Dostupné také z:

<http://ftp.aspi.cz/aspi/opispdf/1936.html>

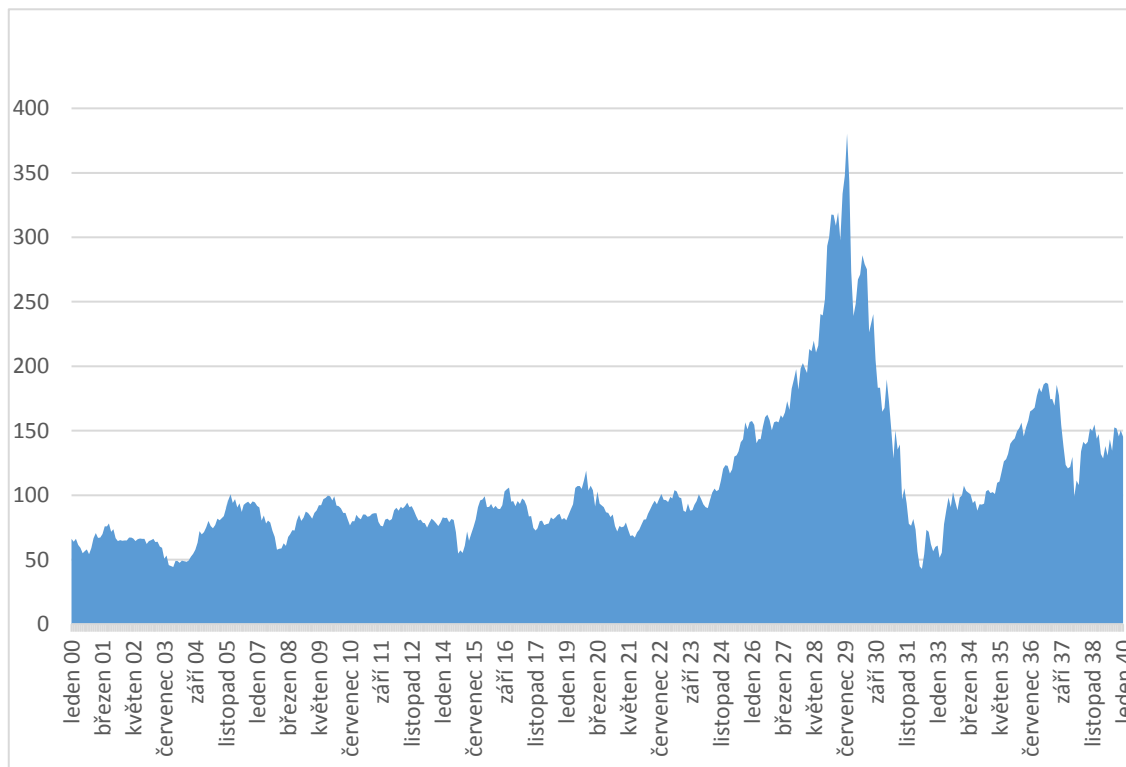
10 Seznam Příloh

Příloha A: Měsíční hodnoty indexu Dow Jones Industrial Average (leden 1900 - leden 1940)

Příloha B: Daňová soustava Československa z poloviny 30. let 20. stol.

Příloha A

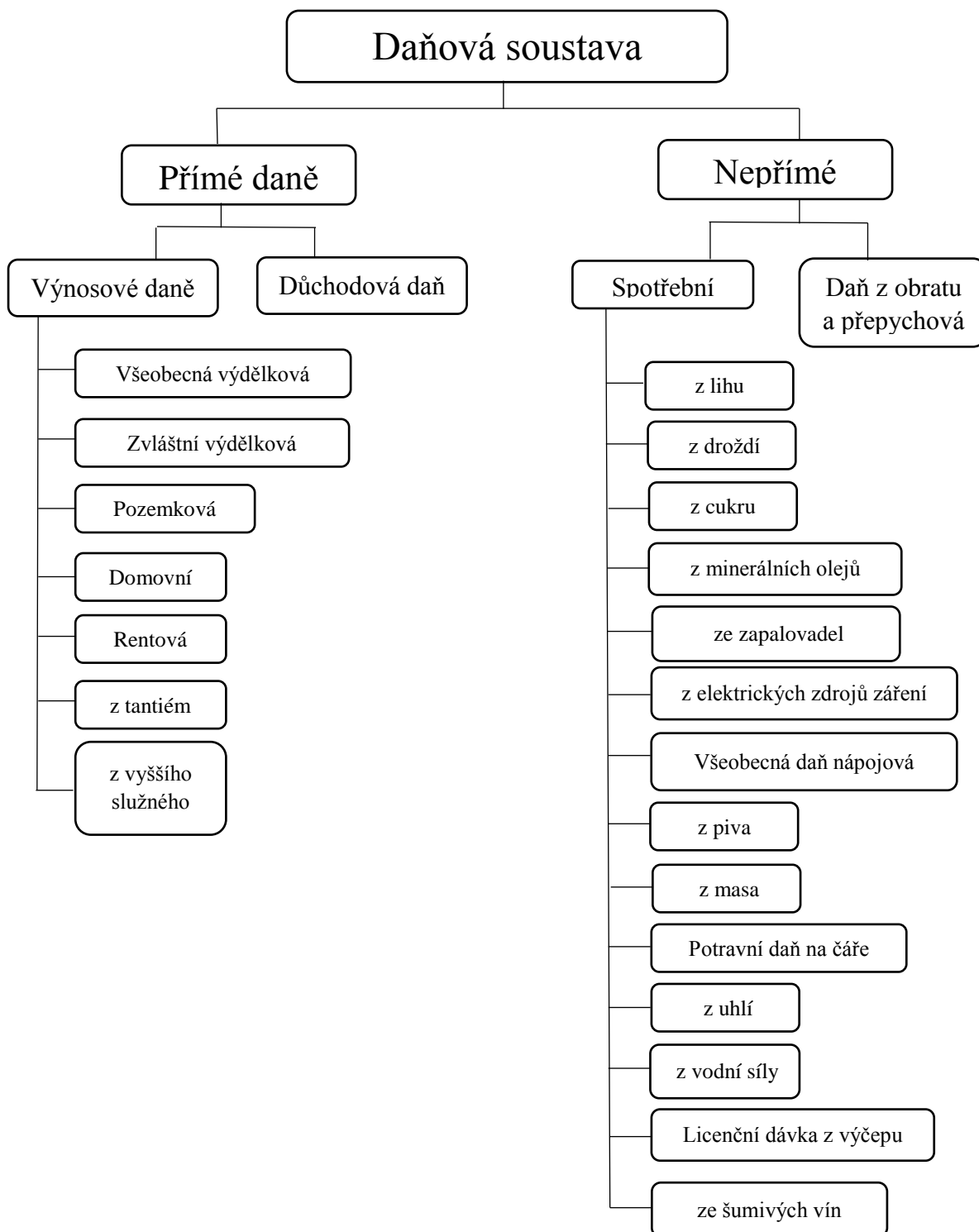
Měsíční hodnoty indexu Dow Jones Industrial Average (leden 1900-leden 1940)



Zdroj: Vlastní zpracování podle hodnot uvedených na webové stránce Quandl, dostupné z: <https://www.quandl.com/data/BCB/UDJIAD1-Dow-Jones-Industrial-Average>

Příloha B

Daňová soustava ČSR z pol. 30. let 20. stol.



Zdroj: Vlastní zpracování podle statistické ročenky československé 1937, s. 293-294

Abstrakt

GONTKOVIČ, Petr. *Dopady Velké deprese na ekonomiku ČSR ve třicátých letech*. Cheb, 2018. 72 s. Bakalářská práce. Západočeská univerzita v Plzni. Fakulta ekonomická.

Klíčová slova: Velká deprese, Československo, hospodářský cyklus, zlatý standard, deflace, monetární teorie, teorie podspotřeby

Předložená bakalářská práce je zaměřena na Velkou depresi z 30. let a na ekonomickou situaci Československa během této krize. Práce je sestavena celkem z pěti kapitol. Na prvních stranách práce se věnují charakteristice československé ekonomiky ve 20. letech. Ve druhé kapitole jsou vyobrazeny základní teoretické směry zkoumající možnou příčinu krize. Třetí kapitola zachycuje vývoj československé ekonomiky během krize na několika hlavních ekonomických ukazatelích. Následující kapitola je potom věnována teoretickým přístupům, kterým byla v Československu věnována pozornost při řešení Velké deprese. V této kapitole je také uvedena realizovaná protikrizová politika a kroky, které Československo podniklo. V závěrečné kapitole jsou pak uvedeny dopady Velké deprese na Československo a okolní svět.

Abstract

GONTKOVIČ, Petr. *The effects of the Great Depression on the economy of Czechoslovakia in the 1930s*. Cheb, 2018. p. 72. Bachelor Thesis. University of West Bohemia. Faculty of Economics.

Keywords: Great Depression, Czechoslovakia, economic cycle, gold standard, deflation, monetary theory, underconsumption theory

Presented bachelor thesis is focused on Great Depression of 1930s and on economic situation of Czechoslovakia during this crisis. This thesis is comprised in five chapters. On the very first pages, I devote myself in the characteristics of Czechoslovak economy in the 1920s. In the second chapter are described basic theories investigating the possible causes of the crisis. The third chapter captures the development of Czechoslovak economy during the Great Depression on several major economic indicators. The following chapter is devoted to the theoretical approaches, which have influenced the way the Depression was solved in Czechoslovakia. In this chapter is also mentioned the anti-crisis policy and measures taken by Czechoslovakia. In the last chapter are presented some impacts of Great Depression on the Czechoslovak economy and the outside World.